

TENKİT TERİMİ OLARAK HÂTİBU LEYL

Necmi SARI (*)

Öz

“Hâtibu leyl” tabiri hicrî ikinci asırdan itibaren muhaddisler tarafından dilcilerin kullanımına benzer bir anlamda, doğru yanlış demeden her önüne gelen rivâyeti alan râviler hakkında, cerh lafzı olarak kullanılmıştır. Ayrıca bu tabir, ilgili yüzyılın ilk yarısında nadiren de olsa sadece sika râvilerden hadis rivâyet etmeyen hadis imâmları hakkında da kullanılmıştır. Tespitimize göre bu ifadeyi ilk defa kullanan muhaddis Şa’bî’dir (ö.104/722). Şa’bî bu lafzı, Katâde b. Diâme el-Basrî (ö.118/736) hakkında kullanmıştır. Yine aynı asırda bu tabiri Saîd b. Abdülâzîz ed-Dımaşkî (ö.167 veya 168/784 veya 785), İmâm Mâlik (ö.179/795) ve daha sonraki dönemde Dârekutnî (ö.385/995) râvileri cerh etmek için kullanmışlardır. Ayrıca Süleymân b. Musâ ed-Dımaşkî (ö.115 veya 119/733 veya 737), Abdülkerîm b. Mâlik el-Cezerî (ö.127/745), İmâm Mâlik, İmâm Şâfî (ö.204/819) gibi muhaddisler bu tabiri ilim talebeleri özelinde hadis ıstılahundan daha çok lügat anlamında, genel mâhiyetli bir söz olarak kullanmışlardır.

Hicrî üçüncü asırdan itibaren cerh lafzı olarak lügat anlamına benzer bir manada kullanılmaya başlanan “hammâletü’l-hatab” deyimini de muhaddisler tarafından “hâtibu leyl” ifadesine benzer bir anlamda zayıf râviler hakkında kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hâtibu leyl, hammâletü’l-hatab, cerh lafzı, hicrî ikinci ve üçüncü asırlar, râvi, rivâyet.

Hatib Lail as Terms of Criticism

Abstract

The term “hâtib lail” has been used by muhaddiths from the II. century AH onwards similarly to the application of linguists. It is a criticism term for a narrator (rawi) who receives every narration he found regardless of it is accurate or false. Additionally, the term was employed, though rarely, for hadith scholars who do not narrate from only reliable transmitters in the first half of the century. According to what we have ascertained the term “hâtib lail” was at first time used by al-Sha’bi (d. 104/722), who is a muhaddith. He used the term about Qatadah b. Diamah al-Basri (d. 118/736). In that century this term was employed by Sa’id b. Abd al-Aziz al-Dimashqi (d. 167 or 168/784 or 785) and Malik (d. 179/795) and subsequently (namely in the IV. century AH) by Dar Qutni (d. 385/995) to criticise narrators. Furthermore muhaddith scholars such as Suleiman b. Musa al-Umawi al-Dimashqi (d. 115 or 119/733 or 737), Abd al-Karim b. Malik al-Jazari (d. 127/745), Malik, Shafii (d. 204/819) used the term “hatib lail” about students as a general epithet in the linguistic sense rather than as a term in hadith terminology.

As from the III. century the expression “hammalat al-hatab” has been utilized by muhaddiths with a meaning akin to hatib lail about weak (daif) narrators.

Keywords: Hatib Lail, Hammalat al-Hatab, Term of Criticism, The Second and Third Centuries AH, Narrator (Rawi), Narration (Riwayah).

*) Öğr. Gör., KTÜ İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı, Sakarya Üniversitesi SBE Doktora Öğrencisi (e-posta: nsari@ktu.edu.tr)

Giriş

Hicrî birinci asrın kutlu nesli sahâbe döneminde hadis rivâyeti hakkında yapılan tenkitlerde sahâbenin adâleti ile ilgili herhangi bir şeye rastlanmamaktadır. Sahâbenin zabtına yönelik tenkitlerde ise yanılma, unutma gibi insan tabiatından kaynaklanan hataların düzeltilmesine yönelik bazı tenkitler olmuştur.¹ *Fitne* olayından sonra yalan söylemenin ortaya çıkması, ricâl tenkitçiliğini gerekli kılmışsa da, sahâbe ve büyük tâbiîlerin hayatta bulunması, insanlar arasında genelde güvenin yaygın olması sebebiyle az sayıda râvi cerh edilmiştir. Az da olsa yapılan ricâl tenkidinden hareketle râvi ile ilgili cerh ve ta'dîl ıstılahlarının fitne olayından sonra ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.²

Hicrî ikinci asırda ise sahâbe ve büyük tâbiîlerin vefat etmesi, başta zındıklar olmak üzere diğer fırkaların hadis uydurma girişimlerini artırmalarına neden olmuştur. Bu durum hadis râvilerinin takibini daha çok gerekli kılmış ve böylece râvilerle ilgili ıstılahlar gelişme seyrine girmiştir.³ Önceleri lügat/kelime anlamları ile kullanılmaya başlanan bu ıstılahlar zamanla muhaddisler tarafından terim manalarında kullanılmaya başlamıştır. Bu asırda, cerh ve ta'dîl lafızlarının kullanımı birinci asra oranla artmıştır. Ancak bu dönemde terimler, ya râvinin rivâyetiyle ihticac edilebileceğini veya terkedilmesi gerektiğini ifade etmek için kullanılmıştır.⁴

Hicrî birinci ve ikinci asırlarda râvi hakkında kullanılan cerh ve ta'dîl ıstılahları, çoğunlukla râvinin adâlet yönünden güvenilirliği ile ilgili olup, zabt durumunu bildiren terimlere bu dönemde rastlanmamaktadır.⁵

Hicrî üçüncü asırda ise, hadislerin sıhhattini tesbit için yapılan geniş faaliyet, ikinci asırda görülmeyen râvilerin güvenilir, zayıf, metrûk şeklinde üçlü taksimini⁶ gerekli kılmış, bunun neticesinde ise zayıf râvilerle ilgili ve zabt durumlarını bildiren ıstılahlar ile hadislerin güvenilirliğine yönelik hasen ve zayıf hadis çeşitleri hakkında kullanılan mervî ile ilgili terimlerin de ortaya çıkmasına sebep olmuştur.⁷

“Hâtubu ley!” ifadesi, hadis ıstılahı olarak rivâyet asrı olan hicrî ikinci asrın başından itibaren râvi hakkında kullanılan bir tenkit terimidir. Aşağıda bu terimin gelişim seyri, hicrî üçüncü asrın başlarında kullanılmaya başlanan aynı anlamdaki “hammâletü'l-hatab” ile birlikte incelenecektir.

1) Bkz. Âşıkutlu, Emin, *Hadiste Ricâl Tenkidi Cerh ve Ta'dil İlmî*, İstanbul: İFAV, 1997, s. 35-39, 45; Eren, Mehmet, *Hadis İminde Ricâl Bilgisi ve Kaynakları*, İstanbul: İSAM, 2012, s. 516-517.

2) Bkz. Âşıkutlu, a.g.e., s. 45-50; Eren, a.g.e., s. 518.

3) Bkz. Âşıkutlu, a.g.e., s. 52-56; Eren, a.g.e., s. 516-520.

4) Yücel, Ahmet, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi Hicrî İlk Üç Asır*, İstanbul: İFAV, 1996, s. 176; Âşıkutlu, a.g.e., s. 54, 56.

5) Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu*, 171; Âşıkutlu, a.g.e., s. 54, 56.

6) Bu üçlü taksim için bkz. Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu*, s. 106-113.

7) Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu*, 171-172, 176. Hicrî üçüncü asırdaki cerh ve ta'dil faaliyetleri için bkz. Âşıkutlu, a.g.e., s. 56-57; Eren, a.g.e., s. 521-544.

I. HÂTIBU LEYL

A. Anlamı

1. Lügatçilere Göre

“Hâtibu leyl/ليل حاطب (gece oduncusu)” veya “hâtıb/حاطب (oduncu)” şeklinde ifade edilen bu deyim, sözlüklerde geceleyin odun toplayan kişi gibi önüne geleni konuşan, iyi kötü ayırt etmeyen, başını sonunu düşünmeyen, rastgele, gelişi güzel, pervasızca ve dikkatsizce konuşan kimse anlamlarında kullanıldığı belirtilmektedir.⁸ “Falan gece oduncusudur.” tabiri zayıf sahih demeden her şeyi konuşan veya işini ve sözünü araştırmadığı için kendi nefsine karşı cinayet işleyen kimse anlamında söylenmiştir.⁹ Ünlü dil bilimcisi İbn Manzûr (ö.711/1311) “gece oduncusu adam” tabirini şöyle açıklamaktadır: “Zayıf sahih demeden her şeyi konuşan, konuşmasında saçmalayan,¹⁰ yaptığı işi bozup karıştıran, geceleyin odun toplayan kişinin iyi kötü her odunu topladığı gibi sözünü araştırmadan söyleyen kimse. Çünkü bu kimse odun bağında/demetinde ne topladığını göremez.¹¹ Ezherî (ö.370/980): ‘Nefsine karşı diliyle cinayet işleyen kimse gece oduncusuna benzetilmiştir. Çünkü gece oduncusu geceleyin odun topladığında belki de eli yılan dokunur da yılan onu sokuverir.’¹² demiştir. Yine dilini tutmayıp insanları hicvedip yeren ve kınayan kimse de böyledir. Belki de bu davranışı onun helaki için bir sebep olur.”¹³

2. Hadisçilere Göre

“Hâtibu leyl” deyim, hadisçiler tarafından hicrî ikinci asrın başından itibaren kullanılmaya başlamıştır. Muhaddisler bu tabiri dilcilerin kullanımına benzer bir anlamda “her önüne gelen rivâyeti hiçbir değerlendirmeye tâbi tutmadan alan râviler” hakkında, cerh lafzı olarak kullanmışlardır. İleride de ayrıntılı bir şekilde değinileceği üzere hicrî ikinci asırda Şa’bî (ö.104/722), Abdullah b. Yezîd b. Hüzmüz (ö.148/765), Saîd b. Abdülazîz et-Tennûhî ed-Dımaşkî (ö.167 veya 168/784 veya 785) ve İmâm Mâlik (ö.179/795) ile

8) Bkz. Güneş, Kadir, *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Mektep Yayınları, 2011, s. 245; Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Dağarcık, 2012, s. 215.

9) Komisyon, *el-Mu’cemu’l-vasît*, I-II, Mısır: Matâbi’u Dâri’l-Me’ârif, 1393/1973, I, 182.

10) Bkz. Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-muhît*, nşr. Heyet, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1415/1994, s. 96.

11) Bkz. Cevherî, *es-Sihâh tâcü’l-luga ve shâhi’l-Arabiyye*, nşr. Emyel Bedî’ Ya’kûb ve Muhammed Nebîl Turayfî, I-VII, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1420/1999, I, 172-173; Râgib el-İsfahânî, *Müfredâtu elfâzi’l-Kur’ân*, nşr. Safvân Adnân Dâvûdî, Dımaşk: Dâru’l-Kalem, 1418/1997, s. 242.

12) Ezherî’nin sözleri tam olarak şöyledir: “Ebu ‘Ubeyd dedi ki: Eksem b. Sayfî (ö.612 m. [?]) şöyle der: el-Miksâr/Çokça konuşan gece oduncusu gibidir. Ebu ‘Ubeyd dedi ki: Eksem b. Sayfî çokça konuşanı gece oduncusuna benzetmiştir, çünkü belki de yılan gece oduncusunu sokuverir. Yine çokça konuşan da böyledir. Belki de çokça konuşmasından ötürü bazı sevmediği şeyler ona isabet eder.” *Tehzîbü’l-luga*, nşr. Abdüsselâm Hârûn, I-XVII, y.y., tsz., IV, 393. Bkz. İbn Asâkir, *Târîhu (medîneti) Dımaşk ve zikru fadhîhâ ve tesmiyetü men hallehâ mine’l-emâsil ev ictâze bi nevâhîhâ min vâridihâ ve ehlihâ*, nşr. Alî Şîrî, I-LXX, Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1419/1998, LXXIII, 134.

13) *Lisânü’l-‘Arab*, I-XV, Beyrut: Dâru Sâdır, 1410/1990, I, 322. Bkz. İbn Asâkir, *a.g.e.*, LXXIII, 134.

daha sonraki dönemde Dârekutnî (ö.385/995) gibi muhaddisler, bu terimi hadis aldıkları kimselerin güvenilirliğine dikkat etmeyen bazı râviler hakkında kullanmışlardır.

Günümüz hadisçilerinden Abdurrahmân b. İbrâhîm el-Humeysî *Mu'cemu 'ulûmi'l-hadîsi'n-nebevî*,¹⁴ Seyyid Abdülmâcîd el-Ğavrî *Mu'cemu'l-mustalahâtî'l-hadîsiyye*¹⁵ adlarıyla derledikleri hadis istihlâhları sözlüğü mâhiyetindeki eserlerinde, İbn Manzûr'un ismini vermeden ondan nakille "gece oduncusu adam" tabirinin lügatçilerin de dediği gibi zayıf sahih demeden her şeyi konuşan, konuşmasında saçmalayan, yaptığı işi bozup karıştıran, geceyin odun toplayan kişinin iyi kötü her odunu topladığı gibi sözünü araştırmadan söyleyen kimse hakkında kullanıldığını ifade etmektedirler. Yûsuf Muhammed Sıddîk bu lafzın çok hadis rivâyet etmeye meraklı ve rivâyetleri zabt ve itkândan yoksun zayıf râvi hakkında kullanıldığını söylemektedir.¹⁶ Sa'dî el-Hâşîmî bu lafzın nadir kullanılan bir cerh ifadesi olarak iyisini seçip ayıklamama işinden kinâyeye rivâyetleri itkandan çokça yoksun olan râvi hakkında kullanıldığını belirtmektedir.¹⁷ Abdülazîz b. Muhammed de bu tabiri *Zavâbitü'l-cerh ve't-ta'dîl* adlı kitabında nâdir kullanılan cerh lafızları başlığı altında onuncu sırada zikretmiş ve Sa'dî el-Hâşîmî'nin yukarıda geçen ifadesine aynen yer vermekle yetinmiştir.¹⁸ Şuayb el-Arnâvût ve Kâmil el-Harrât ise şu açıklamada bulunmaktadırlar: "Falan gece oduncusudur, denilir. Yani geceyin odun toplayan kişinin iyi kötü her odunu topladığı gibi zayıf sahih demeden her şeyi konuşan kimse. Bu tabir muhaddislere göre 'hadisin sahihini zayıfından ayırt etmeyen kimse' demektir."¹⁹ Muhammed ez-Zehbî de hadisleri nereden aldığına pek dikkat etmeyen râviler hakkında kullanıldığını söylemektedir.²⁰ Emin Âşkkutlu nadir kullanılan bir cerh ifadesi olarak doğru yanlış demeden her önüne gelen rivâyeti alan zayıf râvilerin tavsifinde kullanıldığını belirtmektedir.²¹ Bir başka yerde ağır cerhten kinâye ifadelerden biri olduğunu söylemektedir.²² Abdullah Aydınlı olur olmaz işittiği her şeyi yazan, her hadisçiden hadis alan kimse hakkında kullanıldığını söylemektedir.²³ Ahmet Yücel râvinin yalancı olduğunu kinâye yoluyla ifade etmek için râvinin ve rivâyetinin terkedilmesini gerektirdiğine delâlet etmek üzere kullanılan cerh lafızlarından biri olduğunu ifade etmektedir.²⁴ Başka bir yerde bazı muhaddisler tarafından kullanılan zayıf râvilerle ilgili terimlerden biri

14) *A.g.e.*, Cidde: Dâru'l-Endelüs el-Hadrâ', 1421/2000, s. 87. Bkz. s. 87-88.

15) *A.g.e.*, Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1428/2007, s. 296. Bkz. s. 296-297.

16) *eş-Şerh ve't-ta'dîl li elfâzi'l-cerh ve't-ta'dîl*, Kuveyt: Mektebetü İbn Teymiyye, 1410/1990, s. 40.

17) *Şerhu elfâzi't-tecrîhi'n-nâdirâ ev kâfileti'l-isti'mâl*, Kâhire: el-Matba'atü's-Sefiyye, tsz., s. 91. Bkz. s. 90-92.

18) Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1412/1991, *a.g.e.*, s. 155.

19) Zehbî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ'*, nşr. Şuayb el-Arnâvût ve Hüseyin el-Esed, I-XXV, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1412/1992, IX, 427, dp. 2.

20) *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn*, I-II, Bağdâd: Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse, 1396/1976, I, 200; *Tefsîr ve Hadiste İsrâiliyyât*, (çev. Enbiya Yıldırım - Asiye Yıldırım), İstanbul: Rağbet Yay., 2003, s. 103.

21) *Hadiste Ricâl Tenkîdi*, s. 189.

22) "Cerh ve Ta'dîl", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 399.

23) *Hadis İstihlâhları Sözlüğü*, İstanbul: Hadisevi, 2006, s.133.

24) *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, İstanbul: IFAV, 1998, s. 55-56.

olarak “hadis almada titiz değil” anlamında kullanıldığını belirtmektedir.²⁵ İsmail Cerra-
hoğlu, ileride de belirtileceği üzere İmâm Mâlik’in (ö.179/795) İbn Cüreyc (ö.150/767)
hakkındaki “hâtibu leyl/gece oduncusu” sözüne “hadislerin güvenilirliğine bakmaksızın
rivâyette bulunan biriydi” şeklinde anlam vermektedir.²⁶

B. Ortaya Çıkışı ve Cerh Lafzı Olarak Kullanımı

Tespitimize göre “hâtibu leyl” tabirini ilk defa kullanan muhaddis hicrî ikinci asrın
muhaddislerinden Şa’bî’dir (ö.104/722). Şa’bî bu lafzı, Katâde b. Diâme es-Sedûsî el-
Basrî (ö.118/736) hakkında kullanmıştır. Abdullah b. Yezîd b. Hürmüz (ö.148/765) bu
terimi hadis aldıkları kimselerin güvenilirliğine dikkat etmeyen bazı râviler hakkında kul-
lanmıştır.²⁷ Yine bu tabiri Saîd b. Abdülazîz et-Tennûhî ed-Dımaşkî (ö.167 veya 168/784
veya 785), İmâm Mâlik (ö.179/795) ve daha sonraki dönemde Dârekutnî (ö.385/995)
râvileri cerh etmek için kullanmışlardır. Ayrıca Süleymân b. Musâ el-Ümevî ed-Dımaşkî
(ö.115 veya 119/733 veya 737), Abdülkerîm b. Mâlik el-Cezerî (ö.127/745), İmâm Mâlik,
İmâm Şâfî (ö.204/819) gibi muhaddisler bu tabiri ilim talebeleri özelinde hadis ıstılahın-
dan daha çok lügat anlamında, genel mâhiyetli bir söz olarak kullanmışlardır.

İbn Abdilber’in (463/1071) Süleymân b. Musâ el-Ümevî ed-Dımaşkî’den (ö.115 veya
119/733 veya 737)²⁸ rivâyet ettiği şu söz muhaddislerin bu manadaki kullanımını ifade
etmektedir: “Âlimlerle şu üç kişi oturup kalkar: Her işittiğini alan kimse ki bu gece odun-
cusudur (hâtibu leyl). İşiten ama yazmayan kimse ki ona celfîsu’l-âlim denilir. İşittiğini
seçip alan kimsedir ki bu da, bu üç kişinin en hayırlısıdır.” Süleymân b. Musâ bir seferin-
de de bu üçüncü kişi hakkında “İşte bu âlimdir.” demiştir.²⁹

Hatîb el-Bağdâdî (ö.463/1071) bu rivâyeti şöyle verir: “Âlimlerle üç kişi oturup kal-
kar: İşiten ama yazmayan ve ezberlemeyen/bellemeyen kimse ki bu hiçbir şey değildir.
Her işittiğini yazan kimse ki bu oduncudur. İlim işittikten sonra seçip ona göre yazan
kimsedir ki bu da âlimdir.”³⁰

25) *Hadîs İstılahlarının Doğuşu*, s. 129.

26) “İbn Cüreyc”, *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 405.

27) Ebû Zür’a ed-Dımaşkî, *Târîhu Ebî Zür’a*, nşr. Şükrullah b. Nimetullah el-Kücânî, Dımaşk:
Mecma’u’l-Lugati’l-‘Arabiyye, 1400/1980, s. 421; İbn Adî, *el-Kâmil fî du’afâi’r-ricâl*, nşr. Kurul,
I-VII, Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1405/1985, I, 68.

28) Biyografisi için bkz. İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, nşr. Mustafa ‘Abdülkâdir ‘Atâ’, I-XII, Beyrut:
Dâru’l-Kütübü’l-‘İlmiyye, 1415/1994, IV, 204-205, Nr.: 2710; a.mlf., *Takrîbu’t-Tehzîb*, nşr. Ebu’l-
Eşbâl Sağîr Ahmed Şâğîf el-Pâkistânî, Riyâd: Dâru’l-‘Âsime, 1416/1995, s. 414, Nr.: 2631.

29) İbn Abdilber, *Câmi’u beyâni’l-‘ilm ve fadlih*, nşr. Ebu’l-Eşbâl ez-Züheyri, I-II, Demmâm: Dâru İbni’l-
Cevzî, 1419/1998, I, 327-328, Nr.: 429; II, 824-825, Nr.: 1549. Bkz. Ebû Zür’a ed-Dımaşkî, *a.g.e.*, s.
318; İbn Asâkir, *a.g.e.*, XXII, 387. *Câmi’u beyâni’l-‘ilm*’in muhakkıki Ebu’l-Eşbâl ez-Züheyri eserin
isnâdının sahih olduğunu belirtmektedir. Bkz. I, 327-328, Nr.: 429; II, 824-825, Nr.: 1549; *Sahîhu*
Câmi’i beyâni’l-‘ilmi ve fadlih, Kuveyt: Cem’iyyetü İhyâi’t-Türâsi’l-İslâmî, 1421/2000, s. 96-97,
Nr.: 222.

30) Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi’ li ahlâki’r-râvi ve âdâbi’s-sâmi*, nşr. Muhammed ‘Accâc el-Hatîb, I-II,
Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1417/1996, II, 219, Nr.: 1511. Ay. bkz. Nr.: II, 219, 1510; Ebû Zür’a
ed-Dımaşkî, *a.g.e.*, s. 318; İbn Asâkir, *a.g.e.*, XXII, 386.

İbn Abdilber bu sözü rivâyet ettikten sonra şu açıklamada bulunmaktadır: “Araplar ‘gece oduncusu’ misalini/benzetmesini değerli-değersiz, sahîh-zayıf, hak-batıl (demen) her işittiğini toplayan kimse için getirir. Çünkü geceleyin odun toplayan kimse belki eli odun olduğunu sandığı yılanı dokunur da yılan onu sokuverir.”³¹

Abdülkerîm b. Mâlik el-Cezerî (ö.127/745)³² ile Süfyân b. Uyeyne (ö.198/813)³³ arasında geçen şu diyalog da muhaddislerin bu manadaki kullanımını ifade etmektedir: “Süfyân dedi ki:³⁴ Abdülkerîm b. Mâlik el-Cezerî bana dedi ki: “Ey Ebû Muhammed! (Süfyân) Gece oduncusunun ne olduğunu biliyor musun? Süfyân cevâben dedi ki: Hayır bilmiyorum ancak bunu bana haber vermелisin. Abdülkerîm b. Mâlik el-Cezerî dedi ki: Bu, geceleyin odun toplamak üzere araziye çıkan (karanlıkta görmediğinden dolayı) eli zehirli yılanı değdiği için yılan tarafından öldürülen kimsedir. İşte bu, ilim talebesi için getirilmiş bir misaldir. Çünkü ilim talebesi gücünün yetmediği ilmi yüklediğinde bu ilim onu öldürür. Tıpkı yılanın gece oduncusunu öldürdüğü gibi.”³⁵

İbn Sa’d’ın (ö.230/844) kaydettiği şu rivâyete göre İmâm Mâlik b. Enes de (ö.179/795) “hâtıbu leyl/gece oduncusu” tabirini bu anlamda kullanmıştır: Bir adam İmâm Malik’e “Ben yüz bin hadis dinledim” deyince Mâlik ona “Yüz bin hadis demek! O halde sen *أَلْقَشَعَةُ*/el-kaş’a³⁶ toplayan bir gece oduncusunun” der. Bunun üzerine adam Mâlik’e “İyi de *القشعة*/el-kaş’a nedir?” diye sorunca İmâm Mâlik ona şu yanıtı verir: “*القشعة*/el-kaş’a insanın geceleyin topladığı odundur. Kim bilir belki topladığı odunla birlikte zehirli bir yılanı da eller de o yılan onu sokar.”³⁷

31) *Câmi’u beyâni’l-‘ilm*, I, 328.

32) Biyografisi için bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 328-330, Nr.: 4307; a.mlf., *Takrîb*, s. 619, Nr.: 4182.

33) Biyografisi için bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 106-109, Nr.: 2544; a.mlf., *Takrîb*, s. 395, Nr.: 2464.

34) Mizzi, bu sözün hemen öncesinde yine Süfyân b. Uyeyne’den naklen Şa’bî’nin (ö.103/712) Katâde (ö.118/736) hakkında “gece oduncusu” dediğini aktarır. *Tehzîbu’l-Kemâl fî esmâi’r-ricâl*, nşr. Beşşâr Avvâd Ma’rûf, I-XXXV, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1422/2002, XXIII, 510. Bir diğer rivâyetinde Mizzi, ayrıca Zehebî ve İbn Hacer, Şa’bî’nin Katâde hakkındaki bu sözünü Muğîre b. Mıksem’den (ö.136/753) nakletmişler ancak İbn Hacer sözün ardından Abdülkerîm b. Mâlik el-Cezerî ile Süfyân b. ‘Uyeyne arasında geçen yukarıdaki diyaloga yer vermemiştir. Bkz. Mizzi, *a.g.e.*, XXIII, 510; Zehebî, *Siyer*, V, 272; İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 307.

35) İbnü’l-Ca’d, *el-Müsned*, nşr. ‘Abdülmehdî b. ‘Abdülkâdir b. ‘Abdülhâdî, I-II, Kuveyt: Mektebetü’l-Felâh, 1405/1985, I, 520, Nr.: 1048; İbn Ebî Hayseme, *et-Târîhu’l-kebrî* (*Târîhu İbn Ebî Hayseme*), nşr. Salâh b. Fethî Hilâl, I-IV, Kâhire: el-Farûku’l-Hadîse, 1427/2006, I, 269, Nr.: 946; Ebu’l-Fadl el-Mukrî, *Ehâdis fî zemmi’l-kelem ve ehlih*, nşr. Nâsir b. Abdurrahmân b. Muhammed el-Cüdey’, I-V, Riyâd: Dâru Atlas, 1417/1996, V, 175-176, Nr.: 968; Begavî, *el-Ca’diyyât (Müsnedü’bni’l-Ca’d)*, nşr. Âmir Ahmed Haydar, Beyrut: Müessesetü Nâdir, 1410/1990, s. 158, Nr.: 1013; Mizzi, *a.g.e.*, XXIII, 510; Zehebî, *Siyer*, V, 272.

36) Kuru deri veya çamur parçası. Burada kuruluk anlamında kullanılmıştır. Bkz. Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, s. 970; Komisyon, *a.g.e.*, II, 736; Mevlût Sarı, *Arapça-Türkçe Lûgat*, İstanbul: Ipek Yayın Dağıtım, tsz., s. 1230.

37) *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, nşr. Muhammed Abdülkâdir ‘Atâ’, I-IX, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1410/1990, V, 467 [ay. bkz. *et-Tabakâtü’l-kübrâ*’nın Ziyâd Muhammed Mansûr’un tahkikiyle *el-*

İmâm Şâfî (ö.204/819) de isnâdın önemini vurgulamak için “hâtibu leyl/gece oduncusu” tabirini aynı anlamda kullanmıştır. Rebî’ b. Süleymân (ö.270/883)³⁸ İmâm Şâfî’den şunu aktarır: Şâfî’den işittim. Huzurunda ilmi ölçüsüz/üstünkörü öğrenen kişilerden bahsediliyordu, dedi ki; “Bunlar geceleyin bir yük/demet odun toplayıp yüklenen kişiye benzer. Belki odunlar arasında bir yılan vardır da farkına varmadan onu sokuverir.” Rebî’ b. Süleymân buna ilaveten şöyle dedi: “Bu sözüyle Şâfî, delil sormayan, nereden alındığını araştırmayan kişiyi kastetmiştir.”³⁹ İbn Ebî Hâtîm (ö.327/938), Rebî’ b. Süleymân’ın sözünün hemen ardından şu açıklamada bulunmuştur:⁴⁰ “Ben derim ki: Yani (bilmediği halde)⁴¹ ilmi anlamadan yazan; uydurmacıdan, sadûktan, bid’atçıdan ve başkalarından yazan böylelikle de bâtil şeyleri uydurmacıdan ve bid’atçıdan yüklenip rivâyet etmiş olan kimse. Sonuçta bu durum onun imanını için bir eksiklik oluşturur ki o bunun farkında değildir.”⁴²

İbn Adî (ö.365/976) bu sözü İmâm Şâfî’den “Nereden alındığını sormayan kişi, geceleyin odun toplayıp bunları sırtına yükleyen kişi gibidir. Belki odunlar arasında bir yılan vardır da farkına varmadan o yılan onu sokuverir”⁴³ lafızıyla rivâyet etmiştir.

Bu söz İmâm Şâfî’den ayrıca şu iki lafızla rivâyet edilmiştir: “İsnâdsız hadis talep eden kişi, geceleyin odun toplayıp yüklenen kişi gibidir. İçinde yılan olan bir odun de-

---

Kısmu’l-mütemmim li tâbîi ehli’l-Medîne ve men ba’dahum ismiyle yayımlanan kayıp kısmı, Medine: Mektebetü’l-’Ulûm ve’l-Hikem, 1408/1988, s. 439]; el-Elbânî, *er-Reddu’l-muflim alâ men hâlefe’l-ulemâe ve teşeddede ve teassabe ve elzeme’l-mer’ete en testiire vecchâ ve keffeyhâ ve evcebe ve lem yekna’ bi kavlihîm: İnnahu sünnetün ve müstehab*, Ammân (Ürdün): el-Mektebetü’l-İslâmiyye, 1421/2000, s. 141, dp. 1. el-Elbânî ilgili yerde İbn Sa’d’ın bu sözü İmâm Mâlik’den sahih bir isnâdla rivâyet ettiğini belirtmektedir.

- 38) Biyografisi için bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 220-221, Nr.: 1973; a.mlf., *Takrîb*, s. 320, Nr.: 1904.
- 39) İbn Ebî Hâtîm, *Âdâbu’s-Şâfi’î ve menâkıbu*, nşr. Abdulğanî Abdülhâlık, Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-’İlmiyye, 1424/2003, s. 73-74; Beyhakî, *Menâkıbu’s-Şâfi’î*, nşr. es-Seyyid Ahmed Sakr, I-II, Kâhire: Mektebetü Dâri’t-Türâs, 1390/1970, II, 143; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve’l-mütefakkîh*, nşr. ‘Âdil b. Yûsûf el-’Azzâzî, I-II, Demmâm: Dâru İbni’l-Cevzî, 1421/2000, II, 157, Nr.: 779; a.mlf., *Nasîhatü ehli’l-hadis*, nşr. Abdülkerîm Ahmed el-Verîkât, Zerkâ’ (Ürdün): Mektebetü’l-Menâr, 1408/1989, s. 32 (*Muhtasarü nasîhati ehli’l-hadis*, *Muhtasarü nasîhati ehli’l-hadis*, İsmail Lütfî Çakan’ın *Hadis Öğrenimi Tarihi ve Güncel Boyut*, İstanbul: İFAV, 2011, s. 75); Ebû Nu’aym, *Hilyetü’l-evliyâ ve tabakâtü’l-asfiyâ*, nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ’, I-XII, Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-’İlmiyye, 1423/2002, IX, 133, Nr.: 13379.
- 40) Ebû Nu’aym bu açıklamayı, İbn Ebî Hâtîm’den Rebî’ b. Süleymân’ın sözü olarak rivâyet etmiştir. Bkz. *Hilyetü’l-evliyâ*, IX, 133, Nr.: 13379. Oysa İbn Ebî Hâtîm, Rebî’ b. Süleymân’ın sözünü aktarıktan hemen sonra “Ben derim ki” diyerek bu ifadenin kendisine ait olduğunu belirtmektedir. Bkz. *Âdâb*, s. 74.
- 41) Parantez içindeki bu ziyadeye sadece Ebû Nu’aym yer vermiştir. *Hilyetü’l-evliyâ*, IX, 133, Nr.: 13379.
- 42) İbn Ebî Hâtîm, *Âdâb*, s. 74; Ebû Nu’aym, *a.g.e.*, IX, 125, nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ’, IX, 133, Nr.: 13379.
- 43) *el-Kâmil*, I, 124.

metini yüklenir de farkına varmadan o yılan onu sokuverir.”⁴⁴ “Huccetsiz/delilsiz ilim talep eden kişi, geceleyin odun toplayıp yüklenen kişi gibidir. İçinde yılan olan bir odun demetini yüklenir de farkına varmadan o yılan onu sokuverir.”⁴⁵

C. Hâtıbu Leyl İfadesinin Muhtelif Kullanımları

Hicrî ikinci asrın başlarından itibaren râvileri nitelemek için kullanılmaya başlanan “hâtıbu leyl” ifadesi, hicrî sekizinci asrın erken dönemlerinden itibaren eserlerinde rivâyetlere yer veren müellifler hakkında kullanılmaya başlamıştır.

1. Râvileri Nitelemek İçin Kullanımı

Rivâyet asrı olan hicrî ikinci asırdan itibaren çoğunlukla cerh lafzı olarak zayıf râviler⁴⁶ hakkında kullanılmaya başlanan “hâtıbu leyl” ifadesi, bu dönemde nadiren de olsa hadisiyle ihticac edilen sika veya sebt râviler⁴⁷ hakkında da kullanılmıştır.

a. Zayıf Râviler

Bu ifadenin hicrî ikinci asırdan itibaren çoğunlukla zayıf râviler hakkında kullanıldığı görülmektedir. Bu râvilerden tespit edilenler şunlardır:

44) Hâkim, *el-Medhal ilâ Kitâbi'l-İklîl*, nşr. Fuâd Abdülmün'im Ahmed, İskenderiye: Dâru'd-Da've, 1403/1983, s. 28; a.mlf., *el-Medhal fî usûli'l-hadis*, (İbnü'l-Kayyim'in *el-Menârü'l-müntefî fi's-sahîh ve'd-da'îf* adlı eseriyle birlikte), nşr. Ahmed Abdüşşâfi, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408/1988, s. 146; Ebû Ya'lâ el-Kazvîni, *el-İrşâd fî ma'rîfeti 'ulemâi'l-hadis*, nşr. Muhammed Saîd b. Amr İdrîs, Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1989, I, 154; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs bi şerhi Elfiyeti'l-hadis li'l-İrâkî*, nşr. Alî Hüseyin Alî, I-IV, y.y., Dâru'l-İmâmi't-Taberî, 1412/1992, III, 333; Molla Aliyyu'l-Kârî, *Şerhu Müsnedi Ebî Hanîfe*, nşr. Şeyh Halîl Muhyiddîn el-Mîs, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-İlmiyye, tsz., s. 8; Münâvî *Feyzu'l-kadîr şerhu'l-Câmî'i's-sağîr min ehâdîsi'l-beşîri'n-nezîr*, nşr. Ahmed Abdüsselâm, I-VI, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001, I, 555, 837 nolu hadisin şerhi; Zürkânî, *Şerhu'l-Mevâhibi'l-ledüniyye bi'l-minahi'l-Muhammediyye*, nşr. M. Abdülazîz el-Hâlidî, I-XII, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996, V, 453; Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâdila li'l-es'ileti'l-aşarati'l-kâmile*, Abdülfettâh Ebû Ğudde'nin *et-Ta'likâti'l-hâfile 'ale'l-ecvibeti'l-fâdila*'sı ile birlikte, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1414/1994, s. 22.

45) Hâkim, *el-Medhal ilâ Kitâbi'l-İklîl*, s. 28; a.mlf., *el-Medhal fî usûli'l-hadis*, s. 146; Beyhakî, *el-Medhal ile's-Süneni'l-kübrâ*, nşr. Muhammed Ziyâurrahmân el-'A'zamî, Kuveyt: Dâru'l-Hulefâ' li'l-Kitâbi'l-İslâmî, tsz., I, 210-211, Nr.: 263; İbnü'l-Kayyim, *İ'lâmu'l-muvakkî'in 'an Rabbi'l-âlemîn*, nşr. 'Abdurrahmân el-Vekîl, I-IV, Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, tsz., II, 192, 204; İbn Hacer, *Tevâli't-te'sîs li me'âli Muhammed b. İdrîs*, nşr. Abdullah el-Kâdî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1986, s. 135; Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *Ġâyetü'l-emânî fi'r-reddi ale'n-Nebhânî*, nşr. ed-Dânî b. Munîr Âl-i Zehvî, I-II, Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1426/2005, I, 97; el-Elbânî, *er-Reddu'l-mufhim*, s. 141. el-Elbânî ilgili yerde Beyhakî'nin bu sözü İmâm Şâfi'i'den sahih bir isnâdla rivâyet ettiğini belirtmektedir.

46) Zayıf râviler ve bu râvilerle ilgili istulahl hakkında bkz. Yücel, *Hadîs Istulahlarının Doğuşu*, s. 107-112, 127-133.

47) Hadisiyle ihticac edilen râviler ve bu râvilerle ilgili istulahl hakkında bkz. Yücel, *Hadîs Istulahlarının Doğuşu*, s. 107, 113-127.

aa) Saîd b. Beşîr el-Ezdî eş-Şâmî (ö.168 veya 169/785 veya 786)⁴⁸

Saîd b. Beşîr, Katâde b. Diâme el-Basrî'den (ö.118/736) çokça rivâyette bulunduğu için eleştirilmiştir. Bu nedenle İbn Hacer (ö.852/1449) tarafından sika-imâm olduğu belirtilen Saîd b. Abdülazîz ed-Dımaşkî (ö.167 veya 168/784 veya 785),⁴⁹ Saîd b. Beşîr hakkında “gece oduncusu idi” tabirini kullanmıştır. Çünkü Saîd b. Beşîr'in Katâde'den yaptığı rivâyetlerde münekkîd âlimlerin reddettiği bazı ziyâdeler meydana gelmiştir. Dımaşklı bir muhaddis olan Saîd b. Beşîr'in, Basralı bir âlim olan Katâde'den rivâyetlerinin bu kadar çok olmasının sebebi, kaynaklarda ifade edildiği üzere Saîd'i babası Beşîr'in beraberinde Basra'ya götürmesi ve orada babasıyla birlikte ikamet etmiş olmasıdır.⁵⁰ Zira babası Beşîr, Basra'nın tanınmış muhaddislerinden Saîd b. Ebî Arûbe'nin (ö.156/773 veya 157/774)⁵¹ yakın dostu idi. Saîd b. Ebî Arûbe de Katâde'nin en iyi öğrencilerinden biri, hatta Katâde'nin hadislerini en iyi bilen kişiydi.⁵² Cerh ve ta'dîl ulemâsının belirttiğine göre Saîd b. Beşîr, Katâde'den yapmış olduğu rivâyetlerde itkân ve zabt sahibi değildir. Bu nedenle münekkîd ulemânın geneli onu zayıf görmüştür.⁵³ Bu husus, ilgili rivâyetlerde şöyle anlatılmaktadır:

Ebû Huleyd Utbe b. Hammâd b. Huleyd (ö.?)⁵⁴, Saîd b. Abdülazîz'in kendisine “Saîd b. Beşîr'in ilmüne galip olan husus nedir?” diye sorduğunu kendisinin de ona cevâben “tefsir” dediğini söyledikten sonra Saîd b. Abdülazîz'in kendisine şöyle dediğini aktarmaktadır: “Saîd b. Beşîr'den tefsir al, gerisini bırak. Çünkü o, gece oduncusu idi.”⁵⁵

İbn Ebî Hâtim (ö.327/938), babası Ebû Hâtim er-Râzî'yi (ö.277/890) şöyle derken işittiğini söylemektedir: “Ahmed b. Sâlih (et-Taberî)'ye (ö.248/862)⁵⁶ dedim ki: Şamlı-

48) Biyografisi için bkz. Zehebî, *Siyer*, VII, 304-305, Nr.: 97; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 8-10, Nr.: 2369; a.mlf., *Takrîb*, s. 374, Nr.: 2289.

49) Biyografisi için bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 53-54, Nr.: 2451; a.mlf., *Takrîb*, s. 383, Nr.: 2371.

50) Zehebî, *Siyer*, VII, 304.

51) Biyografisi için bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 56-59, Nr.: 2458; a.mlf., *Takrîb*, s. 384, Nr.: 2378.

52) İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 57.

53) Ebû Müshir Abdûlâlâ b. Müshir ed-Dımaşkî (ö.218/833), Yahya b. Maîn (ö.233/847), Ali b. el-Medîni (ö.234/849), Muhammed b. Abdullah b. Nümeyr (ö.234/849), Ahmed b. Hanbel (ö.241/855), Buhârî (ö.256/869), Nesâî (ö.303/915), İbn Hibbân (ö.354/965), İbn Hacer (ö.852/1449) ve el-Elbânî (ö.1420/1999) Saîd b. Beşîr hakkında zayıf hükmü veren münekkîd âlimlerdir. Bkz. Mizzî, *a.g.e.*, X, 348-356, Nr.: 2243; Zehebî, *Siyer*, VII, 304-305, Nr.: 97; a.mlf., *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, nşr. Alî Muhammed el-Becâvî, I-IV, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, tsz., II, 128-130, Nr.: 3143; a.mlf., *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehu rivâyetün fi'l-kütübi's-sitte*, nşr. Muhammed 'Avvâme ve Ahmed Muhammed el-Hafîb, I-II, Cidde: Dâru'l-Kıble li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye ve Müessesetü 'Ulûmü'l-Kur'ân, 1413/1992, I, 432, Nr.: 1858; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 8-10, Nr.: 2369; *Takrîb*, s. 374, Nr.: 2289.

54) Biyografisi için bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 84-85, Nr.: 4588; a.mlf., *Takrîb*, s. 657, Nr.: 4460.

55) Ukaylî, *ed-Du'afâu'l-kebîr*, nşr. Abdulmu'tû Emîn Kal'acî, I-IV, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1404/1984, II, 100, Nr.: 563; İbn Asâkir, *a.g.e.*, XXI, 28 (ay.bkz. XXII, 387); Mizzî, *a.g.e.*, X, 353; İbn Receb, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, (thk. Dr. Hemmâm Abdürrahîm Sa'îd) I-II, Zerkâ (Ürdün): Mektebetü'l-Menâr, 1407/1987, II, 805; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 9.

56) Biyografisi için bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 37-39, Nr.: 54; a.mlf., *Takrîb*, s. 91, Nr.: 48.

Dımaşklı biri olan Saîd b. Beşîr, bu kadar çok rivâyeti (Basralı) Katâde'den nasıl oluyor da yapıyor?" Bana dedi ki: "Saîd'in babası Beşîr, Ebû Arûbe'nin şeriki/yakın dostu idi. Beşîr oğlu Saîd'i Basra'ya götürdü. Saîd Basra'da kaldı ve orada Saîd b. Ebî Arûbe ile birlikte hadis talebinde/tahsilinde bulundu."⁵⁷

ab) Osmân b. Abdurrahmân b. Müslim el-Harrânî et-Tarâifî (ö.202 veya 203/817 veya 818)⁵⁸

Zehebî (ö.748/1348) onun hakkında şöyle demektedir: "Onun Cezîre halkı içindeki durumu, Şam halkı içindeki Bakıyye b. el-Velîd (ö.197/812)⁵⁹ gibidir. Gece oduncusudur."⁶⁰

ac) Muhammed b. Mervân el-Kattân (ö.?)⁶¹

Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Hârizmî el-Berkanî (ö.425/1034), Dârekutnî'nin (ö.385/995) şöyle dediğini nakletmektedir: "Şia'ya mensup bir şeyh. Gece oduncusu. Metrûk. Neredeyse hiçbir sikadan rivâyette bulunmadı."⁶²

ad) Ebû Alî Hasan b. Alî b. İbrâhîm el-Ehvâzî el-Mukrî (ö.446/1054)⁶³

Zehebî onun hakkında şöyle demektedir: "Kırâât ilminde lider/baş, uzun ömürlü, gür sesli, hadis ve hadis yolculuğu sahibi, çokça hadis rivâyet eden, rivâyet ettiği hadislerde mutkin ve mâhîr olmayan aksine gece oduncusu biridir. Kırâât ilmindeki imâmlığına rağmen hem kendi hakkında hem de rivâyetlerindeki âli isnadlara ilişkin iddiaları hakkında konuşulmuştur."⁶⁴

ae) İbn Hüsrev (ö.526/1132)⁶⁵

57) İbn Ebî Hâtîm, *Kitâbu'l-Cerh ve't-ta'dîl*, nşr. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî, I-IX, Haydarâbâd: Meclisu Dâireti'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, 1271/1952, IV, 6, Nr.: 20; İbn Asâkir, *a.g.e.*, XXI, 23; Mizzî, *a.g.e.*, X, 350; Zehebî, *Siyer*, VII, 305; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 9.

58) Biyografisi için bkz. Mizzî, *a.g.e.*, XIX, 428-431, Nr.: 3838; Zehebî, *Siyer*, IX, 426-427, Nr.: 153; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 119-120, Nr.: 4656; a.mlf., *Takrîb*, s. 666, Nr.: 4526.

59) Ebû Yuhmid Bakıyye b. el-Velîd el-Kelâî el-Hımsî. Biyografisi için bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 434-438, Nr.: 787; a.mlf., *Takrîb*, s. 174, Nr.: 741.

60) *Siyer*, IX, 427.

61) Biyografisi için bkz. İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, I-VII, Kâhire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Birinci Baskı, tsz., V, 376, Nr.: 1223.

62) Ebû Bekr el-Berkânî, *Suâlâtü Ebî Bekr el-Berkânî li'd-Dârekutnî*, nşr. Abdürrahîm Muhammed Ahmed el-Kaşkarî, Lahor (Pakistan): Kütübhâne Cemîlî, 1404/1984, s. 62, Nr.: 458; İbn Hacer, *Lisân*, V, 376; Zeynüddîn el-İrâkî, *Zeylû Mizâni'l-i'tidâl*, nşr. Ali Muhammed Mu'avvaz, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/1995, s. 186, Nr.: 664.

63) Biyografisi için bkz. Zehebî, *Siyer*, XVIII, 13-18, Nr.: 11; a.mlf., *Mizân*, I, 512-513, Nr.: 1916; İbn Hacer, *Lisân*, II, 237-240, Nr.: 1005; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehebî fi ahbâri men zeheb*, nşr. Abdülkâdir el-Arnâvût ve Mahmûd el-Arnâvût, I-X+1, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1406/1986, V, 199.

64) *Siyer*, XVIII, 13.

65) Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Muhammed b. Hüsrev el-Belhî el-Bağdâdî el-Hanefî. Biyografisi için bkz. Zehebî, *Siyer*, XIX, 592-593, Nr.: 342; a.mlf., *Mizân*, I, 547-548, Nr.: 2055; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm ve feveyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, I-XV, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî,

Zehebî'nin bildirdiğine göre Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî (ö.562/1166) İbn Hüsrev'i, İbn Nâsır'a (ö.550/1155)⁶⁶ sorduğunu ve şöyle cevap aldığını söylemektedir: "Kendisinde lîn vardır.⁶⁷ İ'tizâl görüşüne meyleder. Gece oduncusu idi. Yine onu İbn Asâkir'e (ö.571/1175) sordum şöyle dedi: Hiçbir şey bilmezdi."⁶⁸

İbn Hacer (ö.852/1449) ise Ebû Sa'd es-Sem'ânî'nin *Zeylû Târîhi Bağdâd'*ından⁶⁹ naklen Ebû Sa'd es-Sem'ânî'nin onu İbn Asâkir'e sorduğunu ve şöyle yanıt aldığını söylemektedir: "Çok hadis dinledi. Ancak hiçbir şey bilmezdi. Yine onu İbn Nâsır'a sordum şöyle dedi: Kendisinde lîn vardır. Gece oduncusu idi. İ'tizâl görüşüne meyleder."⁷⁰

af) Ebû Hafs Osmân b. 'Atîkullah b. Ya'kûb b. Alî es-Sûfî (ö.?)⁷¹

Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî (ö.562/1166), hakkında şöyle demektedir: "Kendisinden yazdım. Gece oduncusu idi. Çok konuşurdu. Gayrı bana ondan daha sevimlidir."⁷²

ag) Lakî el-Muhâribî (ö.?)⁷³

Zehebî onun hakkında şöyle demektedir: "Ahbârî, gece oduncusu."⁷⁴

b. Hadisiyle İhticac Edilen Sika veya Sebt Râviler

Bu ifadenin, hicrî ikinci asırdan itibaren zayıf râvilerin yanında nadiren de olsa hadisiyle ihticac edilen bazı hâfız veya sika-sebt râviler hakkında da kullanıldığı görülmektedir. Ricâl ve cerh-ta'dîl kaynakların taranması sonucu bu kullanıma uygun sadece iki râvi tespit edilebilmiştir. Bunlar Katâde ve İbn Cüreyc'dir.

ba) Katâde b. Diâme es-Sedûsî el-Basrî (ö.118/736)

1408/2003, XI, 446, Nr.: 184; İbn Hacer, *Lisân*, II, 312-313, Nr.: 1280; Kettânî, *Hadis Literatürü*, (çev. Yusuf Özbek), İstanbul: İz Yayıncılık, 1994, s. 10.

66) Ebû'l-Fazl Muhammed b. Nâsır (Tekin) b. Muhammed el-Fârisî es-Selâmî el-Bağdâdî. Biyografisi için bkz. Zehebî, *Siyer*, XX, 265-271, Nr.: 180; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, I-V, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, tsz., IV, 1289-1293; Nr.: 1079.

67) Fihî Lîn yani kendisinde lîn vardır anlamına gelen bu ıstılah, Irâkî'ye göre cerhin beşinci, Sehâvî'ye göre (Dârekutnî'nin dışındaki hadiscilerde) altıncı mertebesinde bulunan bir râvi hakkında kullanılan bir sîğadır. Böyle bir râvinin rivâyet ettiği hadis, başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere yani *i'tibâr* için alınır. Bu ıstılah ayrıca, râvilerinde zayıflık bulunan hadis için de kullanılmaktadır. Bkz. Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 96.

68) *Siyer*, XIX, 592-593; *Târîh*, XI, 446.

69) İlgili *Zeyil* hakkında bilgi için bkz. Sarı, Necmi, *Hatîb el-Bağdâdî ve Hadis İlmindeki Yeri*, İstanbul: Ümmülkura Yayınları, 2003, s. 64-65.

70) *Lisân*, II, 312.

71) Biyografisi için bkz. İbn Hacer, *Lisân*, IV, 148, Nr.: 438.

72) İbn Hacer, *Lisân*, IV, 148.

73) Biyografisi için bkz. Zehebî, *Mîzân*, III, 419, Nr.: 6988.

74) Zehebî, *Mîzân*, III, 419.

Rivâyet ve nakil dönemi cerh ve ta'dîl otoritelerinin geneli tarafından hâfız-sika olduğu belirtilen bu râvî⁷⁵ hakkında, nakil döneminin en büyük münekkid hadisçilerinden biri olan Hâfız İbn Hacer "sika-sebt"⁷⁶ demektedir. Bir başka yerde ise "Asrının hadis hâfız-zıydı. Ancak tedlîs ile meşhurdur. Onu tedlîs ile Nesâî ve diğerleri⁷⁷ vasfetmiştir." demektedir.⁷⁸ Katâde sahâbe içinde sadece Enes b. Mâlik'ten (ö.93/711-12) hadis aldığı halde⁷⁹ başka sahâbilerden de aldığı anlayışına yol açan rivâyetleri sebebiyle eleştirilmiş, Ebû Dâvûd es-Sicistânî, onun bizzat dinlemediği otuz kadar kimseden hadis rivâyet ettiğini zikretmiştir.⁸⁰ Ancak Katâde, rivâyetlerinde kullandığı "haddesenâ" ve "kâle" lafızlarıyla hangi hadislerin rivâyet zincirinin tam, hangisinin eksik olduğunu göstermiş, bu sebeple Şu'be b. Haccâc (ö.160/776), Katâde'nin rivâyet ettiği hadislerin mürsel olanıyla olmayanını ayırabildiğini söylemiştir.⁸¹ Bu nedenle Nevevî (ö.676/1277),⁸² Zehebî⁸³ ve İbn Hacer⁸⁴ gibi âlimler Katâde'nin tahdîs sigasıyla açıkça işittiğini ifade eden edâ lafızlarını kullanarak yaptığı rivâyetlerin makbûl olduğunu diğerlerinin ise makbûl olmadığını ifade etmektedirler. Diğer taraftan tedlîs anlamına gelen bu çeşit mürsellerin o dönemlerde çok yadırganmadığı, sahâbeden de bu tür rivâyetleri olanların bulunduğu belirtilmiş, meselâ İbn Abbâs (ö.68/687-88) gibi küçük sahâbîlerin rivâyet tarzının çok defa bu olduğu, onların da diğer sahâbîlerden alıp Rasûlullah'a nisbetle rivâyet ettikleri ifade edilmiştir.⁸⁵

75) Bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 171-173, Nr.: 3139; Mizzî, *a.g.e.*, XXIII, 498-517, Nr.: 4848; Zehebî, *Siyer*, V, 269-283, Nr.: 132; İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 306-310, Nr.: 5734.

76) *Takrîb*, s. 798, Nr.: 5553.

77) Hâkim, İbn Hibbân, Hatîb el-Bağdâdî, Zehebî, Ebû Mahmûd Ahmed b. Muhammed el-Makdisî, Alâî ve Burhaneddîn el-Halebî gibi. Bkz. Müsîr ed-Dümeynî, *et-Tedlîs fi'l-hadîs*, Riyâd: 1412/1992, s. 331; Avvâd Hüseyin Halef, *Rivâyâtü'l-müdekkîsîn fi Sahîhi Müslim*, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1421/2000, s. 274; Nâsir el-Fehd, *Menhecü'l-müttekaddimîn fi't-tedlîs*, Riyâd: Edvâu's-Selef, 1422/2001, s. 74.

78) *Ta'rîfu ehli't-takdîs bi merâtibi'l-mevsûfîne bi't-tedlîs*, nşr. Abdülgaffâr Süleymân el-Bendârî – Muhammed Ahmed Abdülazîz, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1987, s. 102, Nr.: 92/26.

79) Hâkim, *Ma'rîfetü ulûmi'l-hadîs*, nşr. es-Seyyid Muazzam Hüseyin, y.y., tsz., s. 138; İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 309.

80) İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 309.

81) İbn Sa'd, *a.g.e.*, VII, 171; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, Medine: el-Mektebetü'l-İlmiyye, tsz., s. 363; Zehebî, *Siyer*, V, 274; İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 307-308.

82) Bkz. Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevâvî*, nşr. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fârayânî, I-II, Riyâd: Mektebetü'l-Kevser, 1417/1996, I, 263-264.

83) *Siyer*, V, 271.

84) İbn Hacer, *Ta'rîfu ehli't-takdîs* adlı eserinde Katâde'yi çokça tedlîs yapan ve imâmın, tahdîs sigasıyla açıkça işittiklerini ifade eden edâ lafızlarını kullanmadıkça hadisleriyle ihticac etmedikleri râvîleri içeren üçüncü tabakada zikretmiştir. s. 81, 102.

85) Süyûtî, *a.g.e.*, I, 234. Bkz. Nâsir el-Fehd, *a.g.e.*, s. 74-83.

Katâde hakkında “hâtıbu leyl” ifadesini kullanan âlim, tâbiûn büyüklerinden Şa’bî’dir (ö.104/722).⁸⁶ Muğire b. Mıksen’in (ö.136/753)⁸⁷ Şa’bî’den rivâyetine göre Şa’bî’ye “Katâde’yi gördün mü?” denilince şöyle cevap vermiştir: “Evet, onu gece oduncusu gibi gördüm.”⁸⁸ Aynı rivâyeti İbn Adî, Zehebî ve İbn Hacer, Muğire b. Mıksen’in Şa’bî’den rivâyetine göre Şa’bî “Katâde gece oduncusudur.” dedi, lafızıyla nakletmişlerdir.⁸⁹ el-Begaviyyü’l-kebir namlı Begavî (ö.317/929) ve bir diğer rivâyetinde Mizzî bu sözü Süfyân b. Uyeyne’nin (ö.198/813) Şa’bî’den⁹⁰ rivâyetiyle “Katâde gece oduncusudur.” lafızıyla nakletmiştir.⁹¹

Bu sebeple olsa gerek, Ebû Amr b. Alâ’ (ö.154/771)⁹² “Katâde ve Amr b. Şuayb (ö.118/736)⁹³ sözün iyisine kötüsüne dikkat etmez, herkesten hadis alırlardı.”⁹⁴ demektedir.

bb) İbn Cüreyc (ö.150/767)⁹⁵

Rivâyet ve nakil dönemi cerh ve ta’dîl otoritelerinin geneli tarafından sika, fakîh olduğu belirtilen İbn Cüreyc⁹⁶ hakkında, Hâfız İbn Hacer “sika-fakîh-fâdul, (ancak) tedlîs ve irsâl yapardı”⁹⁷ demektedir.⁹⁸ Bir başka yerde ise şöyle demektedir: “Hicâz’ın fakîhi

86) Ebû Amr Âmir b. Şerâhîl b. Abd(illâh) el-Hemdânî eş-Şa’bî. Biyografisi için bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 60-63, Nr.: 3197; a.mlf., *Takrîb*, s. 475-476, Nr.: 3109.

87) Biyografisi için bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 242-243, Nr.: 7167; a.mlf., *Takrîb*, s. 966, Nr.: 6899.

88) Fesevî, *el-Ma’rife ve’l-târîh*, nşr. Ekrem Ziyâ el-Ömerî, I-IV, Medine: Mektebetü’l-Dâr, 1410/1990, II, 277; Begavî, *el-Ca’diyyât*, s. 158, Nr.: 1011; Mizzî, *a.g.e.*, XXIII, 510.

89) *el-Kâmil*, I, 68; *Siyer*, V, 272; *Tehzîb*, VIII, 307. Bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-’İlel ve ma’rifetü’r-ricâl*, nşr. Vasıyyullah b. Muhammed Abbâs, I-III, Riyâd: Dâru’l-Hânî, 1422/2001, I, 25.

90) Kaynaklarda Katâde hakkında “gece oduncusu” ifadesini kullanan kişinin Şa’bî olduğu kayıtlıdır. Ahmet Yücel bu ifadeyi kullanan kişinin Şu’be olduğunu belirtmekte ise de [bkz. *Hadîs İstılahlarının Doğuşu*, s. 129, dp. 297] bu yönde bir bilgiye kaynaklarda rastlanmamıştır.

91) Begavî, *el-Ca’diyyât*, s. 158, Nr.: 1012; *a.g.e.*, XXIII, 510.

92) Ebû Amr Zebbân b. el-Alâ’ b. Ammâr el-Mâzinî el-Basrî. Biyografisi için bkz. Zehebî, *Siyer*, VI, 407-410, Nr.: 167; İbn Hacer, *Tehzîb*, XII, 160-162, Nr.: 8606; a.mlf., *Takrîb*, s. 1182, Nr.: 7334.

93) Ebû İbrâhîm (Ebû Abdillâh) Amr b. Şuayb b. Muhammed b. Abdullah b. Amr b. el-Âs el-Kureşî es-Sehmî. Biyografisi için bkz. Zehebî, *Siyer*, V, 165-180, Nr.: 61; a.mlf., *Mizân*, III, 263-268, Nr.: 6383; İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 41-46, Nr.: 5244; a.mlf., *Takrîb*, s. 738, Nr.: 5085.

94) İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 307.

95) Ebu’l-Velîd Abdülmelik b. Abdülazîz b. Cüreyc el-Kureşî el-Ümevî.

96) Bkz. İbn Sa’d, *a.g.e.*, VI, 37-38, Nr.: 5573; İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu’l-Cerh*, V, 356-358, Nr.: 1687; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I-XVIII, Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, tsz., X, 400-407, Nr.: 5573; Mizzî, *a.g.e.*, XVIII, 338-354, Nr.: 3539; Zehebî, *Mizân*, II, 659, Nr.: 5227; a.mlf., *Tezkire*, I, 169-171, Nr.: 164; *Siyer*, VI, 325-336, Nr.: 138; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 352-355, Nr.: 4345.

97) İbn Cüreyc ve irsâl konusu için bkz. Hissa binti Abdülazîz es-Sagîr, *el-Hadîsü’l-mürsel beyne’l-kabûl ve’r-red*, I-II, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1420/2000, I, 360-363.

98) *Takrîb*, s. 624, Nr.: 4221.

olup ilim ve sebt ile meşhurdur. Hadisi çoktur. Onu tedlîs ile Nesâî ve diğerleri⁹⁹ vasfetmiştir. Dârekutnî hakkında: ‘Tedlîsin en şerlisi İbn Cürec’in tedlîsidir. Çünkü o tedlîsin en kötüsüdür. İbn Cüreyc sadece cerh edilmiş râviden duyduğu hadislerde tedlîs yapar.’ demiştir.”¹⁰⁰

Zehebî, İbn Cüreyc için “melikü’l-kurrâlardan biri” ifadesini kullanırken¹⁰¹ onun kıraat ilmindeki önemli yerine işaret etmiş, “zamanının Mekkeliler’in fakihî” derken de fıkıh ilmindeki saygın kişiliğini belirtmiştir.¹⁰² İbn Hibbân da onu Hicaz bölgesinin fakihlerinden saymıştır.¹⁰³ Bir muhaddisin yazılı metnini rivâyet ederken bu metni bizzat sahibinden okuyup okumamak arasında fark gözetmeyen İbn Cüreyc için İbn Sa’d, Yahyâ b. Maîn (ö.233/847), İclî (ö.261/875) ve Zehebî gibi otoriteler sika tabirini kullanmış;¹⁰⁴ Yahyâ b. Maîn yazılı metinlerden yaptığı rivâyetlerinin güvenilir olduğunu özellikle belirtmiş,¹⁰⁵ İbn Sa’d ayrıca çok hadis rivâyet ettiğine işaret etmiştir.¹⁰⁶ Gerçekten de İbn Cüreyc’in yaklaşık 1000 merfû hadisi bulunduğu, bunun dışında pek çok rivâyeti olduğu,¹⁰⁷ rivâyetlerinin *Kütüb-i Sitte* ile Ahmed b. Hanbel’in (ö.241/855) *el-Müsned*’inde ve Taberânî’nin (ö.360/971) *el-Mu’cemu’l-ekber*’inde¹⁰⁸ bol miktarda yer aldığı zikredilmiştir.¹⁰⁹ Yahyâ b. Saîd el-Ensârî (ö.143/760), İbn Cüreyc’i Nâfi’den yazılı olarak yaptığı rivâyetlerde en sağlam râvi diye nitelendirirken¹¹⁰ Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö.198/813) yazılı metin dışında yaptığı rivâyetlerin faydasız olduğuna dikkat çekmiş,¹¹¹ Ebû Hâtim er-Râzî (ö.277/890) onun için “sâlihu’l-hadîs” ifadesini kullanmıştır.¹¹² Ahmed b. Hanbel de hadis alanında güvenilir kişiliğine işaret etmekle birlikte¹¹³ “bana söylediğine göre”, şeyh adı zikretmeksizin “filân dedi ki”, “bana ulaştığına göre” vb. ifadelerle yaptığı rivâ-

99) Dârekutnî, İbn Hibbân, Zehebî, Ebû Mahmûd Ahmed b. Muhammed el- Makdisî, Alâî ve Burhanelleddîn el-Halebî gibi. Bkz. Müsfir ed-Dümeynî, *a.g.e.*, s. 383-387; Avvâd Hüseyin Halef, *a.g.e.*, s. 184-185; Nâsır el-Fehd, *a.g.e.*, s. 104-110.

100) *Ta’rîf*, s. 95, Nr.: 83/17; *Tehzîb*, VI, 355.

101) *Tezkire*, I, 171.

102) *Mizân*, II, 659.

103) *Kitâbu’s-Sikât*, VII, 93; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 355.

104) İbn Sa’d, *a.g.e.*, VI, 38; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, X, 405; Zehebî, *Mizân*, II, 659; a.mlf., *Siyer*, VI, 332; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 354-355.

105) Zehebî, *Siyer*, VI, 329; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 354.

106) *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, VI, 38; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 355.

107) Zehebî, *Siyer*, VI, 336.

108) Taberânî’nin *el-Mu’cemu’l-ekber* adıyla meşhur olan eseri, ilgili bilginin aktarıldığı Zehebî’nin *Siyer*’inde yukarıdaki gibi *el-Mu’cemu’l-ekber* şeklinde geçmektedir. Bkz. VI, 332.

109) Zehebî, *Siyer*, VI, 332.

110) Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, X, 405, 405-406, 406; Zehebî, *Siyer*, VI, 328; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 354.

111) Zehebî, *Siyer*, VI, 330; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 354.

112) İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu’l-Cerh*, V, 358.

113) İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu’l-Cerh*, V, 357.

yetlerin uydurma olduğunu, şeyh adı zikrederek “ahberanî, semi’tü” gibi ifadelerle yaptığı rivâyetlere ise güvenilebileceğini belirtmiştir.¹¹⁴

İbn Cüreyc’in hadis rivâyetinde tedlîs yapması üzerinde özellikle durulmuştur. Bu sebeple olsa gerek, Mâlik b. Enes (ö.179/795) onun hakkında “İbn Cüreyc gece oduncusu idi.”¹¹⁵ demektir. Onun hakkında gerek İmâm Ahmed “İbn Cüreyc’in mürsel olarak rivâyet ettiği bazı hadisler mevzudur. İbn Cüreyc kimlerden hadis aldığına dikkat etmezdi.” O böyle derken uhbirtu an fulân (bana filancadan haber verildi), huddistu an fulân (filancadan bana rivâyet edildi) diyerek naklettiği hadisleri kastetmekteydi.”¹¹⁶ gerekse Yezîd b. Zürey’ (ö.182/798)¹¹⁷ “çer çöp sahibi”¹¹⁸ derken herhalde onun bu yönüne işaret etmişlerdir. Muhammed ez-Zehebî de “İmâm Mâlik de onun hadisleri nereden aldığına pek dikkat etmediğini söylemektedir. İbn Cüreyc hakkında şöyle dediği rivâyet edilmiştir: “İbn Cüreyc gece oduncusuydu.”¹¹⁹ demektir. İbn Hibbân, bir taraftan *Kitâbü’s-Sikât*’ında İbn Cüreyc’in biyografisine yer verirken¹²⁰ diğer taraftan onu sika tedlîsçiler arasında zikretmiş,¹²¹ İbn Hacer biyografisini *Ta’rîfu ehli’t-takdîs bi merâtibi’l-mevsûfîne bi’t-tedlîs* adlı eserinde ele almıştır.¹²² Zehebî ise onun tedlîs yaptığını belirtirken sika kişiliği üzerinde icmâ bulunduğuna özellikle dikkat çekmiştir.¹²³ İbn Cüreyc’in, tedlîsi uydurma bir metnin illetini gizlemek amacıyla değil onun müdelles bir haber olduğunu ortaya koyan bir sığa ile yaptığı ve bunu rivâyet ilkelerine aykırı görmediği anlaşılmaktadır. Ancak Dârekutnî onun tedlîsi için en ağır ifadeyi kullanarak, “Tedlîsin en kötüsü İbn Cüreyc’in tedlîsidir” demiştir.¹²⁴ İbn Cüreyc’in ilmî kişiliği konusunda önemli sayılması gereken görüş hocası Atâ b. Ebû Rebâh’a ait olup bu zata kendisinden sonra ilim meclisindeki yeri için kimi düşündüğü sorulduğunda İbn Cüreyc’i işaret etmiş¹²⁵ ve onu “Hicaz gençlerinin efendisi” diye nitelendirmiştir.¹²⁶

114) Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, X, 404, 405; Zehebî, *Siyer*, VI, 328-329; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 354.

115) Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, X, 404; Mizzî, *a.g.e.*, XVIII, 349; Zehebî, *Siyer*, VI, 329; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 354.

116) Zehebî, *Mîzân*, II, 659.

117) Ebû Muâviye Yezîd b. Zürey’ b. Yezîd el-Ayşî el-Basrî. Biyografisi için bkz. Zehebî, *Siyer*, VIII, 296-299, Nr.: 78; İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 282-284, Nr.: 8034; a.mlf., *Takrîb*, s. 1074, Nr.: 7764.

118) Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, X, 404; Zehebî, *Siyer*, VI, 329.

119) Muhammed ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve’l-müfessirîn*, I, 200; *Tefsîr ve Hadiste İsrâîliyyât*, s. 103.

120) *A.g.e.*, nşr. es-Seyyid Şerefuddîn Ahmed, I-IX, Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1395/1975VII, 93.

121) *Kitâbu’l-Mecrûhîn mine’l-muhaddisîn ve’d-dau’afâ ve’l-metrûkîn*, nşr. Mahmûd İbrâhim Zayed, I-III, Halep: Dâru’l-Vâ’î, 1396/1976, I, 92.

122) İbn Hacer mezkur eserinde İbn Cüreyc’i çokça tedlîs yapan ve imâmların, tahdîs sigasıyla açıkça işittiklerini ifade eden edâ lafızlarını kullanmadıkça hadisleriyle ihticac etmedikleri râvileri içeren üçüncü tabakada zikretmiştir. Bkz. s. 81, 95.

123) *Mîzân*, II, 659; *Tezkire*, I, 170; *Siyer*, VI, 332.

124) İbn Hacer, *Ta’rîf*, s. 95; a.mlf., *Tehzîb*, VI, 355.

125) İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu’l-Cerh*, V, 357; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, X, 402; Zehebî, *Tezkire*, I, 170; a.mlf., *Siyer*, VI, 327-328; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 354.

126) Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, X, 403; Zehebî, *Siyer*, VI, 328.

c. Değerlendirme

“Hâtubu leyl” teriminin hadis otoritelerinin geneli tarafından sika oldukları kabul edilen Katâde ve İbn Cüreyc hakkında kullanılması hicrî ikinci asrın ilk yarısına has bir durumdur. Sonraki dönemlerde bir örneğine daha rastlamak mümkün olmamıştır. Hicrî ikinci asrın yarısından itibaren bu terimin sadece zayıf râvilerin cerhinde kullanıldığı görülmektedir. Sonuç olarak bu terimin hicrî ikinci asrın ilk yarısında sadece sika râvilerden hadis almayı prensip edinmeyen, aynı zamanda zayıf râvilerden de hadis alan ve hadisi nereden hangi şartlarda aldığına dikkat etmeyen hadis imâmları hakkında da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu terimin, sözü edildiği şekilde kullanıldığında da, bu imâmın sadece sika râvilerden rivâyet etmediğini göstermek için kullanılan bir lafız olduğu dikkate alınmalıdır. Nitekim daha önce de ifade edildiği üzere gerek Ebû Amr b. Alâ’ “Katâde ve Amr b. Şuayb sözün iyisine kötüsüne dikkat etmez, herkesten hadis alırlardı.” gerek İmâm Ahmed “İbn Cüreyc’in mürsel olarak rivâyet ettiği bazı hadisler mevzudur. İbn Cüreyc kimlerden hadis aldığına dikkat etmezdi.”¹²⁷ gerekse Yezîd b. Zürey’ “İbn Cüreyc çer çöp sahibidir.” derken herhalde onların bu yönüne işaret etmek istemişlerdir.

2. Müellifler Hakkında Kullanımı

Bu ifade hicrî altıncı asırda rivâyet döneminin bitmesinin ardından nakil döneminin başlamasıyla birlikte sekizinci asrın başlarından itibaren günümüze kadar sahih veya zayıf olduğuna bakmadan eserlerine her türlü rivâyeti alan müellifler hakkında kullanılmıştır.

a. Nakil Döneminde Kullanımı

Hicrî altıncı asırda başlayan nakil döneminin sekizinci asrının başlarından milâdî XVIII. asrın başlarına kadar olan zaman sürecinde¹²⁸ bu ifade müellifler hakkında kullanılmıştır.

aa) Sa’lebî (ö.427/1035)¹²⁹

İbn Teymiyye (ö.728/1328), Sa’lebî hakkında şunları söylemektedir:¹³⁰ “Sa’lebî şahsiyet olarak gerçekte iyi ve dindar bir zattır. Ancak gece oduncusudur. Çünkü tefsir kitaplarında ne bulduysa sahih, zayıf ve mevzû demeden hepsini nakletmiştir.”¹³¹

127) Zehebî, *Mîzân*, II, 659.

128) Yücel, Ahmet, *Hadis Tarihi*, İstanbul: İFAV, 2012, s. 18, 127.

129) Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa’lebî en-Nisâbüfî. Biyografisi için bkz. Zehebî, *Siyer*, XVII, 435-437, Nr.: 291; a.m.f., *Tezkire*, III, 1090; İbnü’l-‘İmâd, *a.g.e.*, V, 127; Kettânî, *a.g.e.*, s. 111-112.

130) İbn Teymiyye’nin Sa’lebî hakkındaki genel görüşü için bkz. *Minhâcü’s-sünneti’n-nebevîyye*, nşr. Muhammed Reşâd Sâlim, I-IX, Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1409/1989, VI, 380; VII, 10-15, 34, 38, 42, 62, 89, 90, 91, 95, 96, 99, 112, 171, 177, 246, 247, 300, 303, 310, 311, 312, 355, 396, 418, 434.

131) *Mecmû’u’l-fetâvâ (Mukaddime fî usûli’t-tefsîr)*, (Cem’ ve Tertîb: Abdurrahmân b. Muhammed en-Necdî el-Hanbelî) I-XXXVII, Riyâd: Dâru ‘Âlemi’l-Kütüb, 1412/1991, XIII, 354. Bkz. Fettenî, *Tezkiretü’l-mevzû’ât*, Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, 1415/1995, s. 84.

“Hadisle uğraşan ilim ehli/hadis ulemâsi Sa’lebî’nin mevzû hadislerden bir grup rivâyet ettiği hususunda icma etmiştir. Her sûrenin başında o sûrenin faziletine dair Ebû Umâme (el-Bâhilî) (ö.86/705)¹³² *radiyallâhu anh*’den rivâyet ettiği hadis ve diğer örnekler gibi. İşte bunun için Sa’lebî’ye gece oduncusu derler. Sahih ve zayıf haberleri nakleden öğrencisi Vâhidî (ö.468/1076) ve müfessirlerden emsalleri/benzerleri de böyledir. İşte bundan dolayı hadis âlimi olan Begavî (ö.516/1122) hadisleri Sa’lebî ve Vâhidî’den daha iyi bilmektedir. Begavî’nin *Tefsîr*’i Sa’lebî’nin *Tefsîr*’inin muhtasarı olup o *Tefsîr*’inde Sa’lebî’nin rivâyet etmiş olduğu mevzû hadislerden hiçbir şey zikretmemiştir. Yine Sa’lebî’nin zikretmiş olduğu bid’at ehlinin tefsirlerini de/açıklamalarını da zikretmemiştir. Bununla birlikte Sa’lebî şahsiyet olarak hayır ve din sahibi biridir. Ancak hadislerin sahih ve zayıf olanları hakkında herhangi bir tecrübesi yoktur. Birçok sözde sünnetle bid’ati birbirinden ayırt edememektedir.”¹³³

“Sonra cumhur-u ulemâ Sa’lebî ve benzerlerinin sahih ve zayıf şeyleri rivâyet ettikleri hususunda müttefiktirler. Yine onlar Sa’lebî’nin mücerred rivâyetlerinin itibâyı gerektirmediği hususunda da müttefiktirler. İşte bunun için Sa’lebî ve benzerleri hakkında şöyle derler: “O, sahih olsun, zayıf olsun her bulduğunu rivâyet eden gece oduncusudur. Her ne kadar *Tefsîr*’indeki hadislerin geneli/gâlibi sahih olsa da, onda ilim ehlinin ittifakıyla uydurma-yalan rivâyetler de vardır.”¹³⁴

İbn Teymiye’nin öğrencisi Zehebî de şöyle söylemektedir: “Sa’lebî’nin *Tefsîr*’inde bilindiği üzere uydurma haberler vardır. Kendisi gece oduncusu biriydi. Öğrencisi Vâhidî de böyledir.”¹³⁵

ab) İbn Mende (ö.470/1078)¹³⁶

Zehebî onun hakkında şöyle demektedir: “İbn Mende te’lifatında gece oduncusudur. Zayıfı da sahihi de rivâyet eder. İncinin kötüsünü, büyük değerli inciyle birlikte dizer.”¹³⁷

132) Suday b. ‘Aclân Ebû Umâme el-Bâhilî. Biyografisi için bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi’s-sahâbe*, nşr. Âdil Ahmed ‘Abdülmecûd ve Alî Muhammed Mu’avvaz, I-VIII, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1415/1995, III, 339-341, Nr.: 4079; *Tehzîb*, IV, 384-385, Nr.: 3019; *Takrîb*, s. 452, Nr.: 2939.

133) *Minhâc*, VII, 12. Bkz. Leknevî, *a.g.e.*, s. 101-102; el-Elbânî, *Silsiletü’l-ehâdisi’d-da’ife ve’l-mevdû’a ve eseruhâ’s-seyyi’fi’l-ümme*, I-XIV/3, Riyâd: Mektebetü’l-Me’ârif, 1412/1992, X/2, 587 (4921 numaralı hadisin şerhi).

134) *Minhâc*, VII, 90.

135) *el-Müntekâ min Minhâci’l-i’tidâl fî nakzi kelâmi ehli’r-rafzi ve’l-i’tizâl*, nşr. Muhibbuddîn el-Hatîb, Riyâd: Vizâretü’ş-Şuûnî’l-İslâmiyye, 1418/1997, s. 436.

136) Ebu’l-Kâsım Abdurrahman b. Muhammed b. İshâk el-‘Abdî el-İsfahânî. Biyografisi için bkz. Zehebî, *Siyer*, XVIII, 349-355, Nr.: 168; a.mlf., *Tezkire*, III, 1165-1170, Nr.: 1023; İbnü’l-‘Îmâd, *a.g.e.*, V, 303-305; Kettânî, *a.g.e.*, s. 23.

137) Zehebî, *Siyer*, XVIII, 354.

ac) İbnü'l-Cevzî (ö.597/1201)¹³⁸

İbn Hacer (ö.852/1449) Ebû Ma'n Sümâme b. Eşres en-Nümeyrî el-Basrî el-Bağdâdî'nin (ö.213/828) biyografisinde¹³⁹ İbnü'l-Cevzî'nin rivâyetiyle Sümâme ile ilgili bir kıssaya¹⁴⁰ yer verdikten sonra şöyle diyor: “Bu kıssa İbnü'l-Cevzî'nin konuştuğu şeyi araştırmadan söyleyen gece oduncusu olduğunu gösterir.”¹⁴¹

ad) Ebu'l-Hasen Alî b. Ebû Bekr b. Alî el-Herevî el-Mevsılî (ö.611/1214)¹⁴²

Zehebî onun hakkında şöyle demektedir: “Musul'da doğdu, ömrünün sonlarında Haleb'e yerleşti. Haleb'te bir tekkesi bulunmaktadır. Te'lif eserler, faydalar ve acayip haller cemetti/ortaya koydu. Gece oduncusu idi. Sihir ve simya ilimlerine daldı. Halep vâlisi Zâhir'e para yardımında bulundu. Vâliye bir okul inşa etti. Kendisi o okulda ders verdi ve Halep Camisinde (Câmi'u Zâhir) hutbe verdi. Garip biri olup büyüdü. Sohbeti hoştu.”¹⁴³

b. Son Dönemde Kullanımı

Bu ifade, nakil döneminde olduğu gibi son dönem olarak bilinen milâdî XVIII. asırdan günümüze kadar olan zaman sürecinde de¹⁴⁴ müellifler hakkında kullanılmaya devam etmiştir.

ba) Süyûtî (ö.911/1505)¹⁴⁵

Mahmûd Şükrî el-Âlûsî (ö.1342/1924) onun hakkında şöyle demektedir: “Süyûtî telif ettiği kitaplarda gece oduncusudur. Kendine ait her bir kitabında (ayrı) bir mezhep ve meşrebi vardır.”¹⁴⁶

138) Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Kuraşî et-Teymî el-Bekrî el-Bağdâdî. Biyografisi için bkz. Zehebî, *Siyer*, XXI, 365-384, Nr.: 192; a.mlf., *Tezkire*, IV, 1342-1348, Nr.: 1098.

139) Bkz. *Lisân*, II, 83-84, Nr.: 337. Ay. bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, VII, 145-148, Nr.: 3601; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûki ve'l-ümem*, nşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ' ve Mustafâ Abdülkâdir Atâ', I-XIII+1, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1433/2012, X, 254-256, Nr.: 1201; Zehebî, *Siyer*, X, 203-206, Nr.: 47; *Târîh*, XIII, 322; a.mlf., *Mîzân*, I, 371-372, Nr.: 1394.

140) Bu kıssa için bkz. İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, X, 255-256 (Hicrî 213 Yılı); İbn Hacer, *Lisân*, II, 84.

141) *Lisân*, II, 84. İbnü'l-Cevzî evhamları çok olan bir âlimdir. Bu konu hakkında bkz. Zehebî, *Siyer*, XIV, 350; a.mlf., *Tezkire*, IV, 1347; Abdurrahmân b. Yahyâ el-Mu'allimî, *et-Tenkîl bi mâ fî te'nîbi'l-Kevserî mine'l-ebâtîl*, nşr. Muhammed Nâsıruddîn el-Elbânî, I-II, Riyâd: Mektebetü'l-Me'ârif, 1386/1406, I, 221-222.

142) Biyografisi için bkz. Zehebî, *Siyer*, XXII, 56-57, Nr.: 40; a.mlf., *Târîh*, XIII, 322, Nr.: 32; İbnü'l-İmâd, *a.g.e.*, VII, 90.

143) Zehebî, *Siyer*, XXII, 57; a.mlf., *Târîh*, XIII, 322.

144) Yücel, *Hadis Tarihi*, s. 18, 173.

145) Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî eş-Şâfî. Biyografisi için bkz. Özkan, Halit, “*Süyûtî*”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 188-198.

146) Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *Gâyetü'l-emânî*, I, 73.

bb) Vâkîdî (ö.207/823)¹⁴⁷

Keşmîrî (1875-1933) onun hakkında şöyle demektedir: “Önemli Faide: Şunu bil ki: Âlimler Vâkîdî hakkında konuşmuşlardır. Bana göre o gece oduncusudur. İyi ile kötüyü bir arada toplar. Yaş-kuru, sahih-zayıf demeden herşeyi alır. (Ancak) yalancı değildir.”¹⁴⁸

bc) Deylemî (ö.509/1115)¹⁴⁹

el-Elbânî (ö.1420/1999) onun hakkında şöyle demektedir: “Firdevs adlı kitabı Deylemî'nin gece oduncusu olduğunu göstermektedir. O, kitabında senamı ve hutamı olmayan pek çok hadisi toplamıştır. Oğlunun *Müsnedü'l-firdevs* adlı eserini inceleyenlerin de bildiği gibi kitabında yalancı, vaddâ' ve metruk râvilerin rivâyetinden gelen birçok uydurma hadis yer almaktadır. Kaldı ki Deylemî, meçhûl râvilerin rivâyetinde teferrüd ettikleri hadisleri de ayrıca rivâyet etmiştir.”¹⁵⁰

c. Değerlendirme

Hicrî altıncı asırda nakil döneminin başlamasıyla birlikte sekizinci asrın başlarından itibaren milâdî XVIII. asrın başlarına kadar olan zaman diliminde, sahih veya zayıf olduğuna bakmadan eserlerine her türlü rivâyeti alan müellifler hakkında kullanılmaya başlanan “hâtibu leyl” ifadesi, nakil döneminin ardından gelen ve günümüze kadar devam eden son dönemde de müellifler hakkında kullanılmaya devam etmiştir. Son dönem Osmanlı Hanefî âlimlerinden olan dede Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî (ö.1270/1854) ile torunu Mahmûd Şükrî el-Âlûsî (ö.1342/1924) genel olarak tarihçilerin rivâyetteki gevşekliklerine dikkat çekerken bu hususu şöyle ifade etmektedirler: “Çünkü tarihçiler kötü olanı da iyi olanı da naklederler; sahih, uydurma ve zayıfı birbirlerinden ayırt edemezler. Tarihçilerin ekserisi ne topladığını bilmeyen (hâtibu leyl) gece oduncusudur.”¹⁵¹

II. HAMMÂLETÜ'L-HATAB**A. Anlamı****1. Lügatçilere Göre**

Hâtibu leyl/gece oduncusu deyiimiyle yakın anlamda kullanılan diğer ifade hammâletü'l-hatab'dır (حماطة الخطب). Ebû Süfyân'ın (ö.31/651-652) kızkardeşi ve aynı

147) Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Vâkîdî el-Eslemî el-Medenî. Biyografisi için bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 314-318, Nr.: 6465; a.mlf., *Takrîb*, s. 882, Nr.: 6215.

148) Keşmîrî, *Feyzü'l-bârî 'alâ Sahîhi'l-Buhârî*, nşr. Muhammed Bedr Âlim, I-VI, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1426/2005, V, 150.

149) Ebû Şücâ' Şîrûye b. Şehredâr b. Şîrûye. Biyografisi için bkz. Zehebî, *Siyer*, XIX, 294-295, Nr.: 186; *Tezkire*, IV, 1259-1260, Nr.: 1063.

150) el-Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'd-da'ife*, XII/1, 565 (5754 numaralı hadisin şerhi). Bkz. Uğur, Mücteba, “*Deylemî Şîrûye b. Şehredâr*”, *DîA*, İstanbul 1994, IX, 266.

151) Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî, *el-Ecvibetü'l-'Irâkıyye ale'l-es'ileti'l-Lâhûriyye*, Bağdâd: Matba'atü'l-Hamîdiyye, 1301/1884, s. 43; Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *Sabbu'l-'azâb 'alâ men sebbe'l-ashâb*, nşr. Abdullah Bezbû Şuayb el-Buhârî el-Mağribî, Riyâd: Dâru Edvâi's-Selef, 1425/2004, s. 272-273.

zamanda Kur'ân'ın ifadesiyle Ebû Leheb'in (ö.2/624) karısı Ümmü Cemîl binti Harb'a (ö.?) takılan¹⁵² bu lakab, odun hamalı anlamındadır. Nitekim ünlü Arap dili ve edebiyâtı âlimi ve şâir Seâlibî (ö.429/1038) bu tabir hakkında şöyle demektedir: “Odun hamalı, Allah'ın Kur'ân'da kendisini zikrettiği Ebû Leheb'in karısı ve Ebû Süfyân'ın kızkardeşi Ümmü Cemîl binti Harb'tır. Onunla zarar ve ziyanda darb-ı mesel getirilir. Şöyle denilir: Odun hamalından daha fazla zarar ve ziyanda. Şâir de şöyle der:

Bir şeyler topladın fakat karşılığında hiçbir şey elde edemedin.

Muhakkak ki sen odun hamalından daha fazla zarar ve ziyandasın.”¹⁵³

2. Hadisçilere Göre

“Hâtubu leyl” deyiminde olduğu gibi hadisçilerin “hammâletü'l-hatab” deyimine yükledikleri anlam da dilcilerle benzerlik göstermektedir. Sa'dî el-Hâşimî *Şerhu elfâzi't-tecrîhi'n-nâdirâ ev kâilileti'l-isti'mâl*,¹⁵⁴ Abdurrahmân b. İbrâhîm el-Humeysî *Mu'cemu 'ulûmi'l-hadîsi'n-nebevi'*¹⁵⁵ ve Seyyid Abdülmâcîd el-Ğavrî *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-hadîsiyye*¹⁵⁶ adlı eserlerinde İbn Maîn'in bu lafzı râviyi tevhih ve zayıf kılmak için kullandığını ifade etmektedirler. Yûsuf Muhammed Sıddîk ise bu ifadenin leyse bi-sika (sika olmayan) veya kezzâb (yalancı) veyahut da münkerü'l-hadîs râvi hakkında kullanıldığını söylemektedir.¹⁵⁷ Emin Âşikkutlu nadir kullanılan bir cerh ifadesi olarak zayıf râvîlerin tavsifinde kullanıldığını belirtmektedir.¹⁵⁸ Bir başka yerde ağır cerhten kinâye ifadelerden biri olduğunu söylemektedir.¹⁵⁹ Abdullah Aydınlı da güvenilir olmayan, hadis uyduran kimse hakkında kullanıldığını söylemektedir.¹⁶⁰ Ahmet Yücel ise râvinin yalancı olduğunu kinâye yoluyla ifade etmek için râvinin ve rivâyetinin terkedilmesini gerektirdiğine delâlet etmek üzere kullanılan cerh lafızlarından biri olduğunu ifade etmektedir.¹⁶¹ Başka bir yerde bazı muhaddisler tarafından kullanılan zayıf râvîlerle ilgili terimlerden biri olarak “odun hamalıdır” anlamında kullanıldığını belirtmektedir.¹⁶²

152) Tebbet 111/4.

153) Seâlibî, *Simârü'l-kulûb fi'l-muzâf ve'l-mensûb*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, 1405/1985, s. 302, Nr.: 455.

154) *A.g.e.*, s. 88-89.

155) *A.g.e.*, s. 97-98.

156) *A.g.e.*, s. 323.

157) *eş-Şerh ve't-ta'lîl li elfâzi'l-cerh ve't-ta'dîl*, s. 43.

158) *Hadiste Ricâl Tenkîdi*, s. 189.

159) “*Cerh ve Ta'dîl*”, *DİA*, VII, 399.

160) *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s.128.

161) *Hadis İlminde Tenkit Terimleri*, s. 55-56.

162) *Hadis İstılahlarının Doğuşu*, s. 129.

B. Ortaya Çıkışı ve Cerh Lafzı Olarak Kullanımı

Hadisçilerin cerh ifadesi olarak kullandıkları hammâletü'l-hatab'a, Yahyâ b. Maîn'in (ö.233/847) râviler hakkındaki görüşlerini ifade eden sözleri arasında rastlanmaktadır. Örneğin Yahyâ b. Maîn, Nadr b. Mansûr (ö.?),¹⁶³ İbn Ebî Ma'ser¹⁶⁴ (ö.247/861)¹⁶⁵ ve Ebu'l-Cenûb (ö.200/815)¹⁶⁶ hakkında "onlar odun hamalıdır"¹⁶⁷ demiş, İbn Ebî Hâtim (ö.327/939) de bu ifade ile Yahyâ b. Maîn'in onların zayıf olduklarını kastettiğini belirtmiştir.¹⁶⁸

Sonuç

Hicrî ikinci asrın yarısından itibaren bir cerh ifadesi olarak kullanılmaya başlanan "hâtibu leyl" tabiri hadis literatüründe her ötüne gelen rivâyeti hiçbir değerlendirmeye

- 163) Ebû Abdurrahmân en-Nadr b. Mansûr el-Bâhilî el-Fezârî el-Küfî. Yahya b. Maîn (ö.233/847), Buhârî (ö.256/869), Ebû Dâvûd (ö.275/888), Ebû Hâtim er-Râzî (ö.277/890), Nesâî (ö.303/915), İbn Hibbân (ö.354/965), Zehebî (ö.748/1347), İbn Hacer (ö.852/1449) ve el-Elbânî (ö.1420/1999) Nadr b. Mansûr hakkında zayıf hükmü veren münekkid âlimlerdir. Bkz. Osmân b. Sa'îd ed-Dârimî, *Târîhu Osmân b. Sa'îd ed-Dârimî 'an Yahyâ b. Maîn*, nşr. Ahmed Muhammed Nûr Seyf, Dimaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1400/1980, s. 220, Nr.: 828; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, nşr. Abdurrahmân el-Muallimî el-Yemânî, I-IX, Hindistan: Dâru'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1362-1380/1943-1960, VIII, 91, Nr.: 2302; İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-Cerh*, VIII, 479, Nr.: 2196; İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, III, 50; Mizzî, *a.g.e.*, XXIX, 405-407, Nr.: 6436; Zehebî, *Mizân*, IV, 264, Nr.: 9088; a.mlf., *el-Kâşif*, II, 322, Nr.: 5842; İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 398-399, Nr.: 7468; a.mlf., *Takrîb*, s. 1003, Nr.: 7200.
- 164) Ebû Abdülmelik Muhammed b. Necîb b. Abdurrahmân es-Sindî. Ebû Hâtim er-Râzî (ö.277/890), Zehebî (748/1347) ve İbn Hacer (ö.852/1449) İbn Ebî Ma'ser hakkında sadûk hükmü veren münekkid âlimlerdir. Bkz. İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-Cerh*, VIII, 110, Nr.: 487; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, III, 326-327, Nr.: 1433; Mizzî, *a.g.e.*, XXVI, 549-551, Nr.: 5653; Zehebî, *Siyer*, XII, 608-609, Nr.: 233; a.mlf., *Mizân*, IV, 55, Nr.: 8255; a.mlf., *el-Kâşif*, II, 227, Nr.: 5185; İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 420-421, Nr.: 6640; a.mlf., *Takrîb*, s. 902, Nr.: 6389.
- 165) Ahmet Yücel, *Hadîs İstilahlarının Doğuşu* adlı eserinde Nadr b. Mansûr ve İbn Ebî Ma'ser'i sehven olsa gerek Nadr b. Mansûr b. Ebî Ma'ser (ö.247/861) şeklinde tek bir kişi olarak vermiştir. s. 129, dp. 299.
- 166) Ebu'l-Cenûb Ukbe b. Alkame el-Yeşkurî el-Küfî. Ebû Hâtim er-Râzî (ö.277/890), Dârekutnî (ö.385/995), Zehebî (ö.748/1347), İbn Hacer (ö.852/1449) ve el-Elbânî (ö.1420/1999) Ebu'l-Cenûb hakkında zayıf hükmü veren münekkid âlimlerdir. Bkz. İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-Cerh*, VI, 313, Nr.: 1743; Dârekutnî, *es-Sünen*, nşr. Mecdî b. Mansûr b. Seyyid eş-Şûrî, I-IV, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye, 1417/1996, I, 237, Nr.: 878, III, 107-108, Nr.: 3267; Mizzî, *a.g.e.*, XX, 213-215, Nr.: 3983; Zehebî, *Mizân*, III, 87, Nr.: 5693; a.mlf., *el-Kâşif*, II, 30, Nr.: 3844; Muhammed b. Abdurrahmân el-Makdisî, *Men tekelleme fihî'd-Dârekutnî fî kitâbi's-Sünen mine'd-du'afâ' ve'l-metrûkîn ve'l-mechûllîn*, nşr. Ebû Abdillâh Hüseyin b. 'Ukkâşe, Katar: Vizâterü'l-Evkâf, 1428/2007, s. 107, Nr.: 305; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 213, Nr.: 4811; a.mlf., *Takrîb*, s. 684, Nr.: 4680.
- 167) Osmân b. Sa'îd ed-Dârimî, *a.g.e.*, s. 220; İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-Cerh*, VIII, 479; İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, III, 50; Mizzî, *a.g.e.*, XXIX, 406; İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 398.
- 168) İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-Cerh*, VIII, 479. Bkz. Âşikkutlu, *Hadîste Ricâl Tenkîdî*, s. 189; Yücel, *Hadîs İstilahlarının Doğuşu*, s. 129, dp. 299.

tâbi tutmadan alan zayıf râvi anlamındaki gece karanlığında odun toplarken yılan gibi zararlı şeyleri de toplayan adama yapılan benzetmedir. Zira zayıf sahih demeden her şeyi konuşan, konuşmasında saçmalayan kimseye Arapça'da "hâtıbu leyl/gece oduncusu" denir. Kaynaklarda belirtildiğine göre gece oduncusu, ya odun bağında/demetinde ne topladığını göremez bunun sonucunda da iyi kötü her odunu birbirine karıştırır ya da geceleyin odun topladığı için belki de bir yılan veya akrep onu ısırıp sokuverir.

Bu ifadenin hicrî ikinci asrın ilk yarısında sadece sika râvilerden hadis almayı prensip edinmeyen, aynı zamanda zayıf râvilerden de hadis alan ve hadisi nereden hangi şartlarda aldığına dikkat etmeyen hadis imâmları hakkında da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu terimin, sözü edildiği şekilde kullanıldığında da, bu imâmın sadece sika râvilerden rivâyet etmediğini göstermek için kullanılan bir lafız olduğu dikkate alınmalıdır. Bu ifadenin hadis otoritelerinin geneli tarafından sika oldukları kabul edilen tâbiûn âlimlerinden Katâde ve İbn Cüreyc hakkında kullanılması bu neviden bir kullanım olup hicrî ikinci asrın ilk yarısına has bir durumdur. Sonraki dönemlerde bir örneğine daha rastlamak mümkün olmamıştır.

Hicrî üçüncü asırdan itibaren cerh lafzı olarak kullanılmaya başlanan "hammâletü'l-hatab" deyiimi de muhaddisler tarafından "hâtıbu leyl" ifadesine benzer bir anlamda zayıf râviler hakkında kullanılmıştır.

Kaynakça

- Abdurrahmân b. İbrâhîm el-Humeysî, *Mu'cemu 'ulûmi'l-hadîsi'n-nebevî*, Cidde: Dâru'l-Endelüs el-Hadrâ', 1421/2000.
- Abdurrahmân b. Yahyâ el-Mu'allimî, *et-Tenkîl bi mâ fi te'nîbi'l-Kevserî mine'l-ebâtil*, nşr. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, I-II, Riyâd: Mektebetü'l-Me'ârif, 1386/1406.
- Abdülazîz b. Muhammed b. İbrâhîm el-Abdullatîf, *Zavâbitü'l-cerh ve't-ta'dîl*, Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1412/1991.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*, nşr. Vasıyyullah b. Muhammed Abbâs, I-III, Riyâd: Dâru'l-Hânî, 1422/2001.
- Âşıkkutlu, Emin, "Cerh ve Ta'dîl", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 394-401.
- *Hadiste Ricâl Tenkîdi Cerh ve Ta'dîl İlmi*, İstanbul: İFAV, 1997.
- Avvâd Hüseyin Halef, *Rivâyâtü'l-müdelisîn fi Sahîhi Müslim*, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1421/2000.
- Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İstanbul: Hadisevi, 2006.
- Begavî, Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed el-Begavî, *el-Ca'diyât (Müsnedü'bni'l-Ca'd)*, nşr. Âmir Ahmed Haydar, Beyrut: Müessesetü Nâdir, 1410/1990.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn, *el-Medhal ile's-Süneni'l-kübrâ*, nşr. Muhammed Ziyâurrahmân el-'A'zamî, Kuveyt: Dâru'l-Hulefâ' li'l-Kitâbi'l-İslâmî, tsz.

- *Menâkıbu's-Şâfi'î*, nşr. es-Seyyid Ahmed Sakr, I-II, Kâhire: Mektebetü Dâri't-Türâs, 1390/1970.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *et-Târîhu'l-kebir*, nşr. Abdurrahmân el-Mualimî el-Yemânî, I-IX, Hindistan: Dâru'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1362-1380/1943-1960.
- Cerrahoğlu, İsmail, “*İbn Cüreyc*”, *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 404-406.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-luga ve sıhâhi'l-Arabiyye*, nşr. Emyel Bedî' Ya'kûb ve Muhammed Nebîl Turayfî, I-VII, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1420/1999.
- Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Alî b. Ömer ed-Dârekutnî, *es-Sünen*, nşr. Mecdî b. Mansûr b. Seyyid eş-Şûrî, I-IV, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1996.
- Ebû Bekr el-Berkânî, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed el-Berkanî, *Suâlâtü Ebî Bekr el-Berkânî li'd-Dârekutnî*, nşr. Abdürrahîm Muhammed Ahmed el-Kaşkarî, Lahor (Pakistan): Kütübhâne Cemîlî, 1404/1984.
- Ebû Nu'aym, Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ'*, nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ', I-XII, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1423/2002.
- Ebû Ya'lâ el-Kazvînî, Ebû Ya'lâ el-Halîl b. Abdullah el-Kazvînî, *el-İrşâd fî ma'rifeti 'ulemâi'l-hadîs*, nşr. Muhammed Saîd b. Amr İdrîs, Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1989.
- Ebû Zür'a ed-Dımaşkî, Abdurrahmân b. Amr ed-Dımaşkî, *Târîhu Ebî Zür'a*, nşr. Şükrüllah b. Nimetullah el-Kûcânî, Dımaşk: Mecma'u'l-Lugati'l-Arabiyye, 1400/1980.
- Ebu'l-Eşbâl ez-Züheyri, *Sahîhu Câmi'i beyânî'l-ilmî ve fadlih*, Kuveyt: Cem'iyetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1421/2000.
- Ebu'l-Fadl el-Mukrî, *Ehâdîs fî zemmi'l-keîlâm ve ehlih*, nşr. Nâsır b. Abdurrahmân b. Muhammed el-Cüdey', I-V, Riyâd: Dâru Atlas, 1417/1996.
- el-Elbânî, Muhammed Nâsıruddîn el-Elbânî, *er-Reddu'l-mufhim alâ men hâlefe'l-ulemâe ve teşeddede ve teassabe ve elzeme'l-mer'ete en testüre ve chehâ ve keffeyhâ ve evcebe ve lem yekna' bi kavlihim: İnnahu sünnetün ve müstehab*, Ammân (Ürdün): el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1421/2000.
- *Silsiletü'l-ehâdîsi'd-da'ife ve'l-mevdü'a ve eseruhâ's-seyyi' fi'l-ümme*, I-XIV/3, Riyâd: Mektebetü'l-Me'ârif, 1412/1992.
- Eren, Mehmet, *Hadis İminde Ricâl Bilgisi ve Kaynakları*, İstanbul: İSAM, 2012.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*, nşr. Muhammed 'Accâc el-Hatîb, I-II, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1417/1996.
- *el-Fakîh ve'l-mütefakkih*, nşr. 'Âdil b. Yûsûf el-'Azzâzî, I-II, Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 1421/2000.
- *el-Kifâye fî ilmî'r-rivâye*, Medine: el-Mektebetü'l-İlmiyye, tsz.

- *Nasihatü ehli'l-hadîs*, nşr. Abdülkerîm Ahmed el-Verîkât, Zerkâ' (Ürdün): Mektebetü'l-Menâr, 1408/1989 (*Muhtasarü nasîhati ehli'l-hadîs*, İsmail Lütfî Çakan'ın *Hadis Öğrenimi Tarihî ve Güncel Boyut* adlı eseri içinde (s. 72-81), İstanbul: İFAV, 2011).
- *Târîhu Bağdâd*, I-XVIII, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, tsz.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, nşr. Abdüsselâm Hârûn, I-XVII, y.y., tsz.
- Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, nşr. Ekrem Ziyâ el-Ömerî, I-IV, Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1410/1990.
- Fettenî, Cemâlüddîn Muhammed Tâhir b. Alî el-Fettenî, *Tezkiretü'l-mevzû'ât*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1415/1995.
- Fîrûzâbâdî, Ebû Tâhir Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, nşr. Heyet, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1415/1994.
- Güneş, Kadir, *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Mektep Yayınları, 2011.
- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdullâh en-Nîsâbü'rî, *el-Medhal fî usûli'l-hadîs*, (İbnü'l-Kayyim'in *el-Menârü'l-münîfî's-sahîh ve'd-da'îf* adlı eseriyle birlikte), nşr. Ahmed Abdüşşâfi, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1408/1988.
- *el-Medhal ilâ Kitâbi'l-İklîl*, nşr. Fuâd Abdülmün'im Ahmed, İskenderiye: Dâru'd-Da've, 1403/1983.
- *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, nşr. es-Seyyid Muazzam Hüseyin, y.y., tsz.
- Hissa binti Abdülazîz es-Sagîr, *el-Hadîsü'l-mürsel beyne'l-kabûl ve'r-red*, I-II, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1420/2000.
- İbn Abdilber, Ebû Amr Yûsuf b. Abdullâh en-Nemerî el-Kurtubî, *Câmi'u beyâni'l-ilm ve fadlih*, nşr. Ebu'l-Eşbâl ez-Züheyri, I-II, Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzi, 1419/1998.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî el-Cürcânî, *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*, nşr. Kurul, I-VII, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1405/1985.
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Alî b. el-Hasen ed-Dımaşkî, *Târîhu (medîneti) Dımaşk ve zikru fadlihâ ve tesmiyetü men hallehâ mine'l-emâsil ev ictâze bi nevâhîhâ min vâridihâ ve ehlihâ*, nşr. Alî Şîrî, I-LXX, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1419/1998.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Ebî Hâtim er-Râzî, *Âdâbu's-Şâfi'î ve menâkıbuh*, nşr. Abdulğânî Abdülhâlık, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1424/2003.
- *Kitâbu'l-Cerh ve't-ta'dîl*, nşr. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî, I-IX, Haydarâbâd: Meclisu Dâireti'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, 1271/1952.
- İbn Ebî Hayseme, Ebû Bekr Ahmed b. Ebû Hayseme, *et-Târîhu'l-kebîr (Târîhu İbn Ebî Hayseme)*, nşr. Salâh b. Fethî Hilâl, I-IV, Kâhire: el-Farûku'l-Hadîse, 1427/2006.

- İbn Hacer, Şihâbuddîn Ebu'l-Fadl Ahmed b. Alî el-'Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, nşr. Âdil Ahmed 'Abdülmevcûd ve Alî Muhammed Mu'avvaz, I-VIII, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1415/1995.
- *Lisânü'l-Mîzân*, I-VII, Kâhire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Birinci Baskı, tsz.
- *Takrîbu't-Tehzîb*, nşr. Ebu'l-Eşbâl Sağîr Ahmed Şâğıf el-Pâkistânî, Riyâd: Dâru'l-'Âsime, 1416/1995.
- *Ta'rîfu ehli't-takdîs bi merâtibi'l-mevsûfîne bi't-tedlîs*, nşr. Abdülgaffâr Süleymân el-Bendârî – Muhammed Ahmed Abdülazîz, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1407/1987.
- *Tehzîbu't-Tehzîb*, nşr. Mustafa 'Abdülkâdir 'Atâ', I-XII, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1415/1994.
- *Tevâlî't-te'sîs li me'âlî Muhammed b. İdrîs*, nşr. Abdullah el-Kâdî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1406/1986.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân el-Bustî, *Kitâbu'l-Mecrûhîn mine'l-muhaddîsin ve'd-dau'afâ ve'l-metrûkîn*, nşr. Mahmûd İbrâhîm Zayed, I-III, Haleb: Dâru'l-Vâ'î, 1396/1976.
- *Kitâbü's-Sikât*, nşr. es-Seyyid Şerefuddîn Ahmed, I-IX, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1395/1975.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem el-Mısırî, *Lisânü'l-'Arab*, I-XV, Beyrut: Dâru Sâdır, 1410/1990.
- İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed ed-Dımaşkî, *Şerhu 'İleti't-Tirmîzî*, (thk. Dr. Hemmâm Abdürrahîm Sa'îd) I-II, Zerkâ' (Ürdün): Mektebetü'l-Menâr, 1407/1987.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî el-Basrî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, nşr. Muhammed Abdülkâdir 'Atâ', I-IX, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1410/1990; (*el-Kısmu'l-mütemmim li tâbi' ehli'l-Medîne ve men ba'dehum*), nşr. Ziyâd Muhammed Mansûr, Medine: Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 1408/1988.
- İbn Teymiyye, Takıyyuddîn Ahmed b. Abdülhalîm el-Harrânî, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, (Cem' ve Tertîb: Abdurrahmân b. Muhammed en-Necdî el-Hanbelî) I-XXXVII, Riyâd: Dâru 'Âlemi'l-Kütüb, 1412/1991.
- *Minhâcü's-sünneti'n-nebeviyye*, nşr. Muhammed Reşâd Sâlim, I-IX, Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1409/1989.
- İbnü'l-Ca'd, Ebu'l-Hasen Alî b. el-Ca'd el-Cevherî, *el-Müsned*, nşr. 'Abdülmehdî b. 'Abdülkâdir b. 'Abdülhâdî, I-II, Kuveyt: Mektebetü'l-Felâh, 1405/1985.
- İbnü'l-'Îmâd, Ebu'l-Felâh Abdülhayy b. el-'Îmâd el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, nşr. Abdülkâdir el-Arnâvût ve Mahmûd el-Arnâvût, I-X+1, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1406/1986.

- İbnü'l-Kayyim, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr ed-Dımaşkî, *İ'lâmu'l-muvakkı'în 'an Rabbi'l-âlemîn*, nşr. 'Abdurrahmân el-Vekîl, I-IV, Kâhire: Mek-tebetü İbn Teymiyye, tsz.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Alî el-Bağdâdî, *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûki ve'l-ümem*, nşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ' ve Mustafâ Abdül-kâdir Atâ', I-XIII+1, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1433/2012.
- Keşmîrî, *Feyzü'l-bârî 'alâ Sahîhi'l-Buhârî*, nşr. Muhammed Bedr Âlim, I-VI, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005.
- Kettânî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ca'fer Kettânî, *Hadis Literatürü*, (çev. Yusuf Öz-bek), İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.
- Komisyon, İbrâhîm Enîs, Abdülhalîm Muntasır, 'Atıyye es-Sevâlihî, Muhammed Ha-lefullah Ahmed, *el-Mu'cemu'l-vasît*, I-II, Mısır: Matâbi'u Dâri'l-Me'ârif, 1393/1973.
- Leknevî, Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdülhayy el-Leknevî el-Hindî, *el-Ecvibetü'l-fâ-dıla li'l-es'ileti'l-aşarati'l-kâmile*, Abdülfettâh Ebü Ğudde'nin *et-Ta'likâtü'l-hâfile 'ale'l-ecvibetü'l-fâdıla*'sı ile birlikte, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1414/1994.
- Mahmûd Şukrî el-Âlûsî, Ebü'l-Meâlî Cemâluddîn Mahmûd Şukrî el-Âlûsî, *Gâyetü'l-emânî fi'r-reddi ale'n-Nebhânî*, nşr. ed-Dânî b. Munîr Âl-i Zehvî, I-II, Riyâd: Mek-tebetü'r-Rüşd, 1426/2005.
- *Sabbu'l-'azâb 'alâ men sebbe'l-ashâb*, nşr. Abdullâh Bezbû Şuayb el-Buhârî el-Mağribî, Riyâd: Dâru Edvâi's-Selef, 1425/2004.
- Mizzî, Cemâluddîn Ebu'l-Haccâc Yûsuf b. ez-Zekî Abdurrahmân, *Tehzîbu'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, I-XXXV, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1422/2002.
- Molla Aliyyu'l-Kârî, Ebu'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî, *Şerhu Müsnedi Ebî Hanîfe*, nşr. Şeyh Halîl Muhyiddîn el-Mîs, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-İlmiyye, tsz.
- Muhammed b. Abdurrahmân el-Makdisî, Muhammed b. Abdurrahmân el-Makdisî, *Men tekelleme fîhi'd-Dârekutnî fî kitâbi's-Sünen mine'd-du'afâ' ve'l-metrûkîn ve'l-mechûlîn*, nşr. Ebû Abdillâh Hüseyin b. 'Ukkâşe, Katar: Vizâterü'l-Evkâf, 1428/2007.
- Muhammed ez-Zehbî, Muhammed Hüseyin ez-Zehbî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, I-II, Bağdâd: Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse, 1396/1976.
- *Tefsir ve Hadiste İsrâîliyyât*, (çev. Enbiya Yıldırım - Asiye Yıldırım), İstanbul: Rağbet Yay., 2003.
- Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Dağarcık, 2012.

- Münâvî, Muhammed Abdurraûf el-Münâvî, *Feyzu'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-sağîr min ehâdisi'l-beşîri'n-nezîr*, nşr. Ahmed Abdüsselâm, I-VI, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001.
- Müsfir ed-Dümeynî, Müsfir b. Gurmullah ed-Dümeynî, *et-Tedlîs fi'l-hadîs*, Riyâd: 1412/1992.
- Nâsır el-Fehd, Nâsırb. Hamed el-Fehd, *Menhecü'l-mütekaddimîn fi't-tedlîs*, Riyâd: Edvâu's-Selef, 1422/2001.
- Osmân b. Sa'îd ed-Dârimî, Ebû Sa'îd Osmân b. Saîd b ed-Dârimî, *Târîhu Osmân b. Sa'îd ed-Dârimî 'an Yahyâ b. Maîn*, nşr. Ahmed Muhammed Nûr Seyf, Dimaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1400/1980.
- Özkan, Halit, “*Süyûtî*”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 188-198.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed el-İsfahânî, *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân*, nşr. Safvân Adnân Dâvûdî, Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1418/1997.
- Sa'dî el-Hâşimî, *Şerhu elfâzi't-tecrîhi'n-nâdira ev kâlîleti'l-isti'mâl*, Kâhire: el-Matba'atü's-Selefiyye, tsz.
- Sarı, Mevlût, *Arapça-Türkçe Lûgat*, İstanbul: İpek Yayın Dağıtım, tsz.
- Sarı, Necmi, *Hatîb el-Bağdâdî ve Hadis İlimindeki Yeri*, İstanbul: Ümmülkura Yayınları, 2003.
- Seâlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed en-Nîsâbü'rî, *Simâri'l-kulûb fi'l-muzâf ve'l-mensûb*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, 1405/1985.
- Sehâvî, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. 'Abdurrahmân es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs bi şerhi Elfîyeti'l-hadîs li'l-'Irâkî*, nşr. Alî Hüseyin Alî, I-IV, y.y., Dâru'l-İmâmî't-Taberî, 1412/1992.
- Seyyid Abdülmâcid el-Ğavrî, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-hadîsiyye*, Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1428/2007.
- Süyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Tedribu'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevâvî*, nşr. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fârayânî, I-II, Riyâd: Mektebetü'l-Kevser, 1417/1996.
- Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî, Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh el-Âlûsî, *el-Ecvibetü'l-'Irâkiyye ale'l-es'ileti'l-Lâhûriyye*, Bağdâd: Matba'atü'l-Hamâdiyye, 1301/1884.
- Uğur, Mücteba, “*Deylemî Şîrûye b. Şehredâr*”, *DİA*, İstanbul 1994, IX, 266.
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr el-Ukaylî, *ed-Du'afâu'l-kebîr*, nşr. Abdulmu'tî Emîn Kal'acî, I-IV, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1404/1984.
- Yûsuf Muhammed Sıddîk, *eş-Şerh ve't-ta'lîl li elfâzi'l-cerh ve't-ta'dîl*, Kuveyt: Mektebetü İbn Teymiyye, 1410/1990.

- Yücel, Ahmet, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi Hicrî İlk Üç Asır*, İstanbul: İFAV, 1996.
- *Hadis İliminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, İstanbul: İFAV, 1998.
- *Hadis Tarihi*, İstanbul: İFAV, 2012.
- Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed et-Türkmânî, *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, nşr. Alî Muhammed el-Becâvî, I-IV, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, tsz.
- *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehu rivâyetün fî'l-kütübi's-sitte*, nşr. Muhammed 'Avvâme ve Ahmed Muhammed el-Hatîb, I-II, Cidde: Dâru'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye ve Müessesetü 'Ulûmi'l-Kur'ân, 1413/1992.
- *el-Müntekâ min Minhâci'l-i'tidâl fî nakzi kelâmi ehli'r-rafzi ve'l-i'tizâl*, nşr. Muhibuddîn el-Hatîb, Riyâd: Vizâretü's-Şuûnî'l-İslâmiyye, 1418/1997.
- *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ'*, nşr. Şuayb el-Arnâvût ve Hüseyin el-Esed, I-XXV, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1412/1992.
- *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, I-XV, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1408/2003.
- *Tezkiretü'l-huffâz*, I-V, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, tsz.
- Zeynüddîn el-İrâkî, Ebû'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyin el-İrâkî, *Zeylû Mîzânü'l-i'tidâl*, nşr. Ali Muhammed Mu'avvaz, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416/1995.
- Zürkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdülbâkî ez-Zürkânî, *Şerhu'l-Mevâhibi'l-ledüniyye bi'l-minahi'l-Muhammediyye*, nşr. M. Abdülazîz el-Hâlidî, I-XII, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996.